

De Commodiani metro et syntaxi annotationes

<https://hdl.handle.net/1874/266512>

4° 142

Leit 30 maart 19

- DE COMMODIANI -
METRO ET SYNTAXI
- ANNOTATIONES -

H. VROOM

A. qu.
192

DE COMMODIANI
METRO ET SYNTAXI
ANNOTATIONES

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0478 8778

DE COMMODIANI
METRO ET SYNTAXI
ANNOTATIONES

SPECIMEN LITTERARIUM INAUGURALE QUOD
EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI
P. H. DAMSTE, LITT. CLASS. DOCT. ET IN FAC.
LITT. ET PHIL. PROF. ORD., AMPLISSIMI
SENATUS CONSENSU ET NOBILISSIMAE
FACULTATIS LITTERARUM ET PHILOSO-
PHIAE DECRETO PRO GRADU DOCTORATUS
SUMMISQUE IN LITTERARUM CLASSICA-
RUM DISCIPLINA HONORIBUS AC PRIVILE-
GIIS IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA
RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS FACUL-
TATIS EXAMINI SUBMITTET

HERMANNUS BERNARDUS VROOM
GRONINGENSIS

DIE XXX MENSIS MARTII ANNI MCMXVII
HORA IV

TRAIECTI AD RHENUM, APUD DEKKER ET V. D. VEGT, MCMXVII

IN prima pagina huius opusculi grato animo eorum nomina pono quibus adiuvantibus ad finem curriculum academici feliciter pervenire mihi contigit.

Tibi imprimis, clarissime DAMSTÉ, promotor aestimatisime, hoc loco gratias ago pro nota tua comitate quam et ego per totum studiorum tempus, maxime vero in hoc specimine conscribendo edendoque expertus sum.

Ante ceteros et te laudatum volo, clarissime SCHRIJNEN; quantum enim tibi debeam et ipse scis et ego gratissima memoria retineo semperque retinebo.

Vobis et clarissimis viris VOLLGRAFF, VAN GELDER, † RITTER, OVINK, BEYSENS, CALAND, RUTGERS V. D. LOEFF tam pro institutione exquisita quam pro humana benevolentia permultum me debere grato animo profiteor.

Tempus per quod Monachii ad hoc opusculum conscribendum sum commoratus pergratum mihi fuit; quod tibi imprimis debeo, clarissime WEYMAN, qui me ἀλλοδαπὸν animo vere paterno excepisti, doctrina imbuisti, maximaque benevolentia semper es prosecutus.

Tui etiam, clarissime STREITBERG, tuae doctrinae comitatusque grato animo semper recordabor.

Nec tuum nomen, amice MARTIN, de Commodiano nostro optime merite, hinc abesse volo: tecum enim egi et seria et ioca; in bello hoc foedissimo quod et te penatibus abripuit Deus te conservet.

Vos, sodales, memores mei vivite, ut ego vestri.

LIBRI QUI LAUDANTUR

I IN PARTE PRIORE.

- G. BOISSIER, *Commodien*. Paris, 1866. In: *Bibliothèque de l'École des hautes études*, fasc. LXXIII (*Mélanges Renier*), 37, sqq.
- idem, in: *Comptes rendus des séances de l'académie des inscriptions et belles-lettres*, sér. IV, tome XIV (1886) p. 620.
- B. DOMBART, *Commodiani Carmina ex recensione Bernhardi Dombart* (= CSEL vol. XV). Vindobonae, 1887.
- CH. FREPPEL, *Commodien, Arnobe, Lactance et autres fragments inédits*. Paris, 1893. p. 1—27.
- FR. HANSSEN, *De arte metrica Commodiani*. Diss. Argentorati, 1881. Idem opusculum, quibusdam additis = *Dissertationes philologicae Argentoratenses selectae*, V (1881), p. 1—90.
- M. HERTZ, *Analecta Horatiana IV* (Ind. lect. Breslau, 1880), p. 6.
- JOSEF MARTIN, *Studien und Beiträge zur Erklärung und Zeitbestimmung Commodians*. Leipzig, 1913 (*Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, XXXIX, 4).
- WILHELM MEYER, *Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rythmischen Dichtung*; in: *Abhandl. d. bair. Akad. d. Wiss.; philos.-philol. Klasse XVII* (1885) (= Meyer, *Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rythmik*, II, Berlin, 1905, p. 1—201).
- idem, in: *Göttingische gelehrte Anzeigen*, 1893. p. 1—27.
- idem, *Zur Geschichte des griechischen und des lateinischen Hexameters* (in: *Sitzungsberichte der k. b. Akademie der Wiss. zu München. philos.-philol. u. hist. Classe*, 1884).
- idem, *Die rythmischen Jamben des Auspicius* (in: *Nachrichten d. K. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen, philol.-hist. Klasse* 1906, p. 192—229).

- L. MÜLLER, Der Saturnische Vers und seine Denkmäler. Leipzig, 1885, p. 29, sq.
 H. SCHEIFLER, Quaestiones Commodianae. Diss. Breslau, 1908.
 J. SCHLICHER, The origin of rythmical verse in late latin. Chicago, 1900.
 L. VERNIER, La versification latine populaire en Afrique. Commodien et Verecundus. in: Revue de Philologie de littér. et d'hist. anciennes, XV (1891), 14—33.

II IN PARTE ALTERA.

- H. BREWER, Kommodian von Gaza, ein arelatensischer Laiendichter aus der Mitte des 5 Jahrhunderts. Paderborn, 1906.
 B. DOMBART, Commodiani carmina. Cf. sub. I.
 J. DUREL, Les instructions de Commodien. Traduction et commentaire. Diss. Paris, 1912.
 G. KOFFMANE, Geschichte des Kirchenlateins, I, 1—2. Breslau, 1879—1881.
 W. M. LINDSAY, The Syntax of Plautus. Oxford, 1907.
 LÖFSTEDT = E. LÖFSTEDT, Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae. Uppsala und Leipzig, 1911.
 E. LÖFSTEDT, Beiträge zur Kenntnis der späteren Latinität. Diss. Upps. Stockholm, 1907.
 idem, Spätlateinische Studien. Upps. 1908.
 F. MARX, Ueber die Beziehungen des Altlateins zum Spätlatein. In: Neue Jahrbücher f. d. kl. Altertum, 1909, 435.
 W. MEYER, Anfang und Ursprung. Cf. sub I.
 MEYER-LÜBKE, Grammatik der Romanischen Sprachen. Leipzig, 1890—1902.
 H. ROENSCH, Das Carmen Apologeticum des Kommodian. Revidierter Text mit Erläuterungen. In: Zeitschrift für d. histor. Theologie, 1872, p. 163—302; 1873, p. 302—304.
 H. SCHEIFLER, Quaestiones Commodianae. Cf. sub I.
 J. H. SCHMALZ, Syntax und Stilistik. In: Lateinische Grammatik = Iw. v. Müller, Handbuch d. klass. Altertumswiss. II, 2. München, 1910⁴.
 H. SCHNEIDER, Die Casus, Tempora und Modi bei Kommodian. Nürnberg, 1889.

PRAEFATIO.

DE Commodiani persona fere nihil certi dici potest. Vixisse videtur flagrantibus adhuc Christianorum persecutionibus, de tempore autem accuratius definiendo variae opiniones proferuntur nec desunt qui saeculo quarto, immo saeculo quinto p. Chr. n. eum floruisse perhibeant, argumenta afferentes nequaquam spernenda. Equidem in hac dissertatione de Commodiani aetate nihil omnino statuere, verum ab omni, ut ita dicam, partium studio alienus, eius versuum metrum ac syntaxin explorare in animo habeo. Eo modo ad Commodiani carmina illustranda, nec non fortasse ad eius vitae tempus postea determinandum plurimum conferri mihi videtur. — Iamvero non solius Commodiani melius cognoscendi causa, verum ante omnia ad linguae artisque poëticae progressum illustrandum atque explanandum has investigationes institui; ad quem finem non sine omni utilitate eas futuras esse spero.

PARS PRIOR.

DE COMMODIANI METRO.

INTRODUCTIO.

DE Commodiani arte metrica primus locutus est Gennadius, sub finem saeculi quinti. Non multa quidem de ea profert, immo duo solummodo verba, quibus autem ni fallor gravissima continetur quaestio. Dicit enim: „Commodianus.... scripsit mediocri sermone, quasi versu, librum adversum Paganos” (De vir. ill. XV). Istis verbis: quasi versu significare voluisse videtur tale scribendi genus, quod lectori vel auditori neglegenti iustum carmen esse videatur, in quo autem reipsa poëticae artis leges servatae non sint.

Jamvero Gennadius Commodiani versus non admodum diligenter examinasse, iudiciumque suum sola lectione informasse videtur. Nostri vero temporis auctores versus omnes, omnes pedes syllabasque quam accuratissime rimati sunt; in caesuras, in accentus grammatici positionem, in omnia denique illa quae ad artem metricam spectant diligentissime inquisiverunt; nec dubitari potest, quin res multas cognitione dignas invenerint patefecerintque. Simul autem variae doctorum hominum opiniones exortae sunt, cum, quo plura de aliqua re placita proferantur, eo magis litibus ferme ac dissensionibus ansa praebeatur. In qua opinionum varietate quaeri posse mihi quidem videtur, iudiciumne illud Gennadii, simplex et brevissimum, verius sit quam reliqua omnia quae nostris temporibus hac de re disputata sunt.

Attamen primum nostrae aetatis opiniones breviter consideremus. Primum locum obtineat Fr. Hanssen. Is enim „Commodiani versus, qui.... prope nullo certo ordine fluere videbantur, tamen legibus quibusdam teneri” ostendit (Dombart, praef. ed. p. XX), quippe qui regulas primus expresserit, quas quod ad quantitatem

praesertim accentusque positionem attinet in versibus illis satis accurate servatas esse appareat.

De accentu Hanssen i. a. haec profert (§ 7): accentus „certis legibus non tenetur nisi quibusdam in sedibus; ubi vero tenetur, haudquaquam semper congruit cum ictu metrico, ita ut appareat neque accentus grammatici rationem successisse in locum rationis syllabarum quantitatis, neque in accentus grammatici reverentia sola verum positum esse.”¹⁾

Syllabarum quantitatem a Commodiano ante caesuram et in fine versus aliquo modo servatam esse docuit Hanssen. Cuius rei explicationem dedit nullam sed rem ipsam simpliciter sicut invenerat exposuit. Jamvero ulterius progredi voluit W. Meyer. Is enim leges ab Hanssenio inventas et leviter transformavit et praesertim earum causam designare conatus est. Putat enim Commodianum exemplum secutum esse Semitarum, qui quantitatis rationem nullam habentes solum syllabarum numerum in versibus suis respicerent, simul autem eum in versus suos introduxisse „cursum” qui dicitur quo orationis solutae scriptores tunc temporis dictionem suam ornare solerent. Isto modo explicari contendit artem metricam Commodiani, utpote qui ante versuum caesuram et finem respiciat quantitatem, ceteroquin vero solum syllabarum numerum (W. Meyer, Anfang u. Ursprung, passim; Gött. gel. Anz. 1893, p. 26; Die rythm. Jamben d. Auspicius, p. 215, sq.).

Sed explicatio ista, quamvis subtilis et arguta, res maxime diversas coniungere nos iubet. Primum enim Semitarum ars metrica in latinam linguam translata esse dicitur, deinde vero Commodianum cursu, i. e. solutae orationis ornamento in carminibus suis usum esse ponitur. Neutra profecto res absurda dici potest. Attamen sicut in linguarum scientia vocabuli

1) Ad refutandos eos qui accentum grammaticum successisse in locum syllabarum quantitatis perhibeant L. Müller (Der Sat. Vers, p. 29, sq.) duo prima Commodiani carmina simpliciter memorat, in quibus, sicut universe in Commodiani versibus, accentum et ictum maxime discrepare unicuique legenti statim patebit. Quonam vero sensu Commodianus revera solius accentus rationem habuisse dici possit, exponetur infra (p. 32).

cuiusdam forma per eiusdem linguae leges illustrare conamur, nec nisi necessitate coacti ad aliam linguam explicationis causa nos convertimus, sic primo loco quaerere debemus, num *Commodiani* carminum genus e *Vergilii* *Ovidii*que arte metrica oriri potuerit. Si enim potuit, nullo prorsus iure aliarum gentium artem explicationis causa adducimus.

Aliam prorsus viam ingressus est *L. Vernier* (*La versification* etc.), qui praeter eas quas *Hanssen* posuit leges alias invenisse sibi visus est. Ostendere praesertim voluit, numquam *Commodianum* syllabam longam accentu insignem pro brevi posuisse. Ut autem sententiam suam probaret multas ac miras accentus migrationes admittere debuit, quas iam *Scheifler* (p. 34) iure meritoque improbavit.

Contra, quantitatis rationem a *Commodiano* nullam habitam esse contenderunt *Boissier*, *Freppel*, *Scheifler*.¹⁾ Attamen ne verbo quidem sententiam suam explicant ita ut *Hanssenii* disputationem plane negligere videantur. Jamvero leges illae quas *Hanssen* posuit exceptiones quidem nonnullas patiuntur ipseque *Hanssen* in textu emendando nimis se eas ursisse postea confessus est (in: *Jahresbericht über die Fortschr. d. classischen Alterthumswissensch.* XI (1883), p. 451). Quas tamen plerumque ac fere semper observatas esse negari non potest, ut saepius infra videbimus.

Nihilominus viris doctis illis *Boissierio*, *Freppelio*, *Scheiflerio*, assentiendum esse censeo. Valde enim diversae res sunt: *Commodianum* quantitatis rationem habuisse et: *Commodiani* versus certis quantitatis legibus teneri; hoc post *Hanssenii* dissertationem negari iam non potest, illud vero mea quidem opinione, sicut auctorum supra laudatorum, verum non est. Non enim omnes leges quae e poetae cuiusdam versibus erui possint necessario ab eo intentae etiam esse debent, sed multae e diversis fontibus vel inscio poeta oriri potuerunt. Jamvero legum illarum

1) *Boissier*, *Comptes rendus*, p. 620: il ne tient aucun compte de la quantité. Cf. id. *Commodien*, p. 57. — *Freppel*, p. 18: des lignes d' inégale longueur, où les règles de la quantité ne sont nullement observées. — *Scheifler*, p. 35: Syllabarum quantitates tantum prout in ictum grammaticum vim habent a *Commodiano* respiciuntur.

quas Hanssen invenit causam optime exprimi puto duobus illis Gennadii verbis: „Commodianus.... scripsit.... *quasi versu....*”.

Vulgaris enim est Commodiani non solum lingua sed et ars metrica. Eius aetate nemo Ciceronis Caesarisque lingua loquebatur; item, etsi istius aetatis scripta nonnulla lingua classica confecta sunt, plerique auctores eam linguam adhibuerunt qua in sermone cotidiano tunc temporis nobiles quoque homines utebantur. Eodem prorsus modo quantitatis leges, quae in vivo sermone iam non vigeant, a poetis nonnullis adhuc servabantur; alii vero in quibus primum locum obtinet Commodianus, carmina sua vivae linguae accommodare voluerunt ideoque quantitatem, quae ex ea evanisset, neque in versibus suis etiam tunc observandam esse censebant.

Commodianus igitur, nulla quantitatis ratione habita, Vergilii Ovidiique versus hexametros imitari voluit; versus scripsit qui sibi aequalibusque suis, quantitatis sensus expertibus, tamquam hexametri sonare viderentur. Quantitatis leges *noverat* fortasse, immo probabiliter, utpote qui in Vergilii aliorumque carminibus satis versatus fuisse videatur; non tamen eas *sentiebat*, suaeque carmina a Vergilii carminibus valde diversa esse dum sciebat, auri eius utrumque genus idem prorsus sonuisse videtur.

Demonstrandum igitur in sequentibus mihi erit, fieri potuisse ut versus tali consilio a Commodiano compositi tamen legibus quibusdam quantitatis subiecti essent. Si enim leges istae sponte oriri potuerunt, minime Commodianus sibi ipse eas posuisse dicendus est, cum praesertim singulares ac mirae satis esse videantur.

CAPUT I.

Commodiani versuum exemplar fuisse versum metricum hexametrum nemo neget. Constant enim eodem numero syllabarum (13—17), quarum ultimae quinque evidenter versus hexametri pedes quintum et sextum imitantur, saltem quod ad accentus positionem attinet; quae et in antecedentibus eandem quam hexameter versus varietatem prae se fert.

Nec caesura deest; de qua paulo uberius iam est disserendum.

Hanssen nullum Commodiani versum caesura penthemimeri carere iure contendit; dum insuper in aliis versibus caesurae aliae leguntur, semper adest penthemimeres. Errat igitur Scheifler (p. 18) afferens versus nonnullos in quibus hepthemimerem unicam dicit esse versus incisionem; nam omnes isti sic legi possunt ut vera penthemimeres adsit:

I, 5,3: Próinde nóbiliúm | uxorés sororésque delúsit.

33,5: Intraté stabulís | silvestrís ad praesépia taúri.

41,11: Séd mediúm tempús | Heliás mediúm Néro tenébit.

A. 958: Mórs tantúm aderát | et labór, nam cétera súrda.

In ceteris exemplis etiam Scheifler post arsin tertiam vocabuli finem admittit.

Idem de iis versibus dicendum est in quibus trithemimerem cum hepthemimeri coniunctam vel caesuram μετὰ τρίτον τροχίον admittit Scheifler (§ 18—20). Revera quattuor tantum versus sunt qui penthemimeri carere videntur:

I, 27,12: Réctorém dominúmque tuúm nihil pósse fecisti.

A. 916: Díripiúnt mactántque virós ingénti cruóre.

II, 33,8: Faústum felicemque diem in éxitu vúltis habére.

35,17: Exorát ille Áltissimúm pro plébe devóta. Sed in primo et secundo post arsin tertiam legitur copula *-que*, quod casu factum esse non puto, potiusque Commodianus caesuram inter verbum vel substantivum et *-que* admisisse censendus est. Particulam enim *-que* quoad caesuram a plurimis poetis tamquam vocabulum sui iuris habitam esse dilucide probavit W. Meyer, Geschichte des Hexameters, p. 1045, sq. In versu II, 33, 8 Dombart *-que* e textu eiecit duce Hanssenio; praestet forsán legere:

Faústum diém felicémque....

tunc de hoc versu idem valet quod de duobus prioribus. Tandem II, 35, 17 Dombart legit: *Altum*, collatis versibus II, 37, 6; 39, 15; etc. (cf. Dombarti indicem, s.v. *Dei vel Christi cognomina*); legere malim:.... Áltissimúm | ille.

Difficultatem adhuc praebent fortasse versus sequentes qui vero omnes cum penthemimeri legi possunt:

I, 10, 8: Síc genuít generatús | -- (cf. Lucr.: tenuia)

II, 7, 15: Alienum nóñ cupiré | --

II, 10: Sit tibi póst peccaré | -- Codices omnes habent: *pro peccare*; legendum esse puto: *Sit tibi peccare*....; forsitan enim scriba aliquis primam litteram vocabuli *peccare* similem fecerit signo praepositionis *pro*, unde ortum sit: *pro peccare*.

II, 31, 6: Résponsorém in áltó | --- Si cum Scheiflerio legere velimus: résponsórem in álto, una syllaba abundet:

Résponsórem in álto non dédit Deús pauperém es-se.

Ex iis quae praecedunt probabiliter admodum concludere iam licet, Commodianum in omnibus versibus suis caesuram penthemimerem adhibere voluisse; sin minus, multo maior in eis caesurarum varietas apparere deberet.

Accedit autem gravissima ratio, quam Scheifler omnino neglexisse videtur. In ultimis enim ante penthemimerem syllabis omnes fere versus, etiam ii qui alia insuper caesura insignes sunt, syllabarum quan-

titatem eodem modo servatam habent quo in versus fine, sicut infra indicabitur. Quod Hanssen aperte monstravit, Scheifler autem accipere vel potius videre noluit. Iamvero si quantitas, quam in ceteris versus partibus omnino neglectam esse apparet, ante penthemimerem sicut ante versus finem vim suam quodammodo exercuit, penthemimerem ut versus incisionem magni momenti, quae in duas partes versum divideret, a poeta de industria adhibitam esse dicendum est.

Ad caesuram igitur quod attinet Commodianus versus hexametri structuram revera mutavit. Nam poetae metrici caesuras maxime variant, Commodianus vero, varietatem istam ceteroquin retinens, in omnibus versibus caesuram penthemimerem adhibuit.

Quorsum hoc fecit?

Apud classicos quoque poetas caesura penthemimeres longe praepollebat, itaque fieri potuit ut ea versus hexametri forma quae caesura ista incideretur Commodiani memoriae tam fortiter se inculcaret ut omnes suos versus ad eandem illam formam imprudens conformaret. Hoc saltem negari non posse puto, formam classicam caesurae penthemimeris Commodiano exemplar fuisse, eumque formam istam ut notissimam ac maxime usitatam in carminibus suis esse imitatum. Istud autem consulto eum fecisse censeo. Quantitate enim neglecta versus hexametri multis ac variis modis in pedes suos dividi poterant neque quicquam erat quod vel dactylos vel spondeos formandos esse lectorem moneret. Sic autem maxima licentia atque etiam confusio necessario oriri debebat, immo paene fieri non poterat ut tales versus tamquam hexametros statim quis legeret. Quam ob rem Commodianus versus omnes eadem caesura insignivit; sic enim licentiam magna ex parte praecludi versusque lectu multo faciliores fieri nemo non videt.

Commodiani exemplum postea hexametrorum rhythmicorum poetae omnes secuti sunt, imprimis „Exhortationis Paenitendi” auctor (probabiliter pedisequus quidam Isidori). At nondum omnis difficultas evanuerat ideoque postea in aenigmatibus illis quae senis versibus constant, poeta quidam ignotus nova ratione

atque arte usus est. Is enim non solum semiquinariam caesuram *Commodiano* duce semper servavit, sed numerum etiam syllabarum constantem statuit, ante caesuram sex, post eam octo syllabas requirens. Ita in altera versus parte difficultas omnis sublata iam est: legenda enim necessario erat hoc modo:

— / — / ~ ~ / —

in sola priore parte aliqua dubitatio manere poterat, utpote quae duas formas admitteret:

/ — / ~ ~ /

et: / ~ ~ / — /

Simul autem variatio illa, quae in versibus hexametris lectori maxime placet, magna ex parte deficere coepit, meritoque poetae rythmici posteriores metrum illud hexametrum tamquam ab arte sua alienum deseruerunt.

In versibus igitur *Commodiani* post arsin tertiam semper verborum insectio admittenda est; sententiae autem incisio ibi saepe quidem, immo plerumque obtinet, non vero necessaria est. Itaque fieri potest ut sententiae divisio hepthemimerem efficiat quae tamen semper cum penthemimeri sit coniuncta. Immo versus nonnulli melius fortasse sonant, si tali modo leguntur ut caesura penthemimeres omnino desit. Quid mirum? Hi autem pauci sunt, cumque omnes versus, ut iam dixi, eo modo legere possimus ut ante caesuram penthemimerem syllabarum quantitatem eodem modo servatam esse appareat quo ante versus finem, cumque insuper in omnibus hexametris rythmicis posterioris aetatis penthemimeres inveniatur, haud dubie per penthemimerem *Commodiani* etiam versus in duas partes dividi statuendum est.

CAPUT II.

JAM quatenus syllabarum quantitas in Commodiani versibus observari soleat videamus.

Ante caesuram penthemimerem sola secundi pedis thesis respicienda nobis erit. Sicut in hexametro metrico constare haec potest vel una syllaba vel duabus; iamvero si unica syllaba expletur, longa haec etiam apud Commodianum esse debet; si duabus syllabis, hae positione longae esse non possunt.

In fine versus tres syllabae considerandae sunt quae explent thesin pedis quinti et arsin pedis sexti. Duae enim syllabae thesis quintae, sicut thesis secundae, esse possunt vel breves, vel natura (non autem positione) longae; denique in arsi pedis sexti longa semper syllaba poni debet.

Hanssen insuper contendit, numquam syllabam longam accentu insignem pro brevi poni, in iis sc. locis in quibus quantitatem aliquo modo observari supra vidimus. Meyer autem tertiam syllabam pedis secundi (si hic dactylus sit) non, sicut secundam, natura longam esse posse, sed semper revera brevem esse perhibet. Putat enim in utraque versus parte: 1) ultimam syllabam ancipitem esse, 2) paenultimam quantitatis legibus classicis esse subiectam, 3) in praecedente vel praecedentibus (duabus) syllabis quantitatem aliquo modo observari (nisi in prima parte pes secundus spondeus sit; tunc enim quantitas in antecedentibus syllabis libera est).

Jamvero Hanssenii legem, quae nullam syllabam longam, accentu insignem, pro brevi poni posse edicit, nullius momenti esse patet nisi agatur de iis locis in quos accentus grammaticus revera cadere possit. Ubi enim accentus ille occurrere nequit, ibi nullam syllabam accentu insignem poni posse, nec longam nec

brevem, manifestum est. In fine autem versus nec non ante caesuram *Commodianus* accentus leges quae in versibus metricis viguerant vulgo tuetur. Apud eum igitur in pedibus quinto et sexto accentus grammaticus, sicut apud classicos poetas, semper cum ictu metrico congruit, ita ut in istis pedibus in locum brevis syllabae accentus grammaticus cadere non possit nisi in raris illis casibus in quibus post arsin quintam novum vocabulum incipit. Versus tales apud *Commodianum* leguntur 37.¹⁾ Quorum tres in pedis quinti thesi vocabulum disyllabum habent, cuius prior syllaba, quae utique accentum habet, longa est; omnino omitto tres alios versus incertos (I, 8, 3: -- sua sponte currunt. II, 17, 19: -- ad martyres i! A. 52: --- de illo clamant), qui hic afferri quidem possunt sed melius ut spondiaci legantur vel etiam emendentur (A. 52: clamarent?).

Versuum igitur 37 supra dictorum 34 *Hanssenii* legi conveniunt, 3 tantum ei contradicunt. Explicatione indigere videtur haec ratio (34:3), utpote quae legem istam non quidem absolute valuisse, revera tamen vim quandam exercuisse comprobare videatur. Jamvero 34 illorum vocabulorum 23 valde sunt usitata, sc. haec: 5 formae vocabuli *Deus*, 2 vocabuli *novus*, item 2 vocabuli *malus*, porro: *ca*, *mea*, *sine* (ter), *modo*, *erat* (bis), *ego* (bis), *ibi*, *bona*, *habet*, *tibi*. *Commodianus* autem in carminibus veterum poetarum valde versatus erat: probatur imitationis exemplis quae iam *Hertz* et *Dombart* congesserunt ex *Horatio*, *Lucretio*, *Vergilio* et quae mox *Josephus Martin* multum augebit in disputatione quam de *Commodiani* textu editurus est. Vocabula igitur quae supra memoravi *Commodianus* saepissime apud poetas classicos legit et quidem semper in thesi. Quid mirum si eius memoriae in hac positione tam fortiter se inculcarunt ut in suis etiam carminibus eundem locum iis attribueret?²⁾

1) Aetate classica eiusmodi versus in arsi quinta monosyllabam habere solent ut *Verg. Aen. I, 328*: o dea certe. Hoc etiam *Commodianus* vulgo servavit.

2) Sic fortasse non casu factum est quod utraque forma vocabuli *novus*, quae in thesi quinta legitur, praeceditur praepositione *in*: *in novo* et *in nova*; cf. notissimum illud *Ovidii*: *in nova fert animus*....

Idem ferme dicendum est de thesi pedis secundi, ubi similiter versuum classicorum memoria saepius legis Hanssenianae observationi favisse videtur. Sed nec ibi *Commodianum* legem istam revera servare voluisse patet: multi enim versus ei repugnant; quorum numerum exactum indicare nequeo hac de causa. Sicut supra iam vidimus, versus I, 8, 3 et II, 17, 19 duplici ratione legi possunt, unde fit ut Hanssenii legi dici possint repugnare vel non repugnare. Quae obscuritas multo maior est in pede secundo: primi enim pedes diversis modis saepe legi possunt. Nam, quantitatis observatione in syllabis primis exstincta, pedi primo 2 vel 3 syllabas eodem saepe iure adiudicare possumus. Sic I, 14, 5 legi potest: *Aspicé deficit*, quo casu legi obloquitur, vel: *Aspice déficit*, et tunc haec quidem lex observata manet, laeditur autem alia. Accedit difficultas haec: versus tales qualis est I, 3, 15: *Máxime quós hodié* — legi nostrae repugnare videntur. Attamen *Commodianum* synizesi ac syncope saepe usum esse constat, ita ut eodem iure legere possimus: *Máxime quós hodié*. Item legemus I, 9, 4: *pauperc(u)li*; 5: *sacc(u)lum*; etc. At etiamne I, 7, 5: *sid(e)ra*; II, 32, 6: *fec(e)ris*; A. 300 et 382: *nom(i)ne* — et similia?

Certos igitur numeros dare hic nequeo; attamen 16 versus sunt, in quibus prior syllaba thesis secundae longa nec non accentu insignita esse mihi videtur:

I, 7,5: Póli quoqué siderá	II, 32,6: Sí martyrés fecerís
35,6: Fínitis séx milibús	A. 224: Et patitúr quomodó
39,8: Ad Kain íntendité	300: In cuiús nominé
II, 3,16: Per duodecím miliá	382: Et cuius ín nominé
16,15: Tú fidís munerí	499: Dúm istá cogitánt
22,9: Térrorem ádcom-	640: Et ventís inperát
modá	
23,4: Etteparém concupís	856: Véhiculó publicó
27,6: Tóta Deó reddité	896: Et si quis óccurrerít

In loco posterioris syllabae thesis secundae item 16 syllabas longas accentu insignes legi puto, sc.:¹⁾

1) De versu II, 11, 10: Sit tibi post peccare cf. supra, p. 10.

polysyllabis inveni quinque, ut supra dixi, in disyllabis autem undecim. Quas autem tam paucas esse hac de causa suspicor: inter disyllabas, quae in versibus classicis in talibus locis (—) leguntur, multa verba tritissima sunt; ea igitur Commodianus tamquam rythmo huic (—) accommodata percipere solebat atque in versibus suis tali etiam modo sponte posuit. Accedit ratio haec, quod eae verborum disyllaborum syllabae primae quae longae sunt, longae plerumque sunt positione; istae autem a thesi secundi pedis dactyli arcentur alia lege, quam in huius capitis initio auctore Hanssenio proposuimus. Cui legi Meyerum nihil novi addidisse censeo.

CAPUT III.

IAM ad ea redeamus quae in capitis secundi initio dicta sunt quaeque paulo amplius explicanda erunt.

Perspicuitatis causa ea hic per signa quaedam ita exprimo, ut syllabae eae quae quantitatis legibus subiectae sunt crassioribus typis reddantur. Et prior quidem linea indicat, quaenam syllabae longae, altera autem, quaenam positione saltem breves vulgo sint.

Numeris syllabas notavi, quo facilius breviusque in sequentibus indicari possint.

— ≈ — I — | ≈ — ≈ — ≈ II ≈
— ≈ — III IV — | ≈ — ≈ — V VI — ≈

Haec thesis probanda erit: Quantitatis observatio in locis supra descriptis explicari potest, etiamsi Commodianus, **nulla ipsius quantitatis ratione habita**, classicos versus hexametros imitari voluerit.

Commodianus, „quasi versu” scribens, curare debuit, ante caesuram maxime et in fine versus, ut clausulis quas in iis locis versus metrici ostenderent clausulae suae similes essent. Nam, ut ait Quintilianus (Inst. Or. 9, 4, 61): „magis tamen et desideratur in clausulis et apparet [sc. numerus]: primum quia.... deinde quod aures continuam vocem secutae ductaeque velut prono decurrentis orationis flumine tum magis iudicant, cum ille impetus stetit et intuendi tempus dedit”. Quae quamvis de soluta oratione dicta sint, non minorem vim habent in carminibus. Nam in caesura et in versus fine ultimae praecipue syllabae memoriae se ingerunt, metrique turbatio ibi maxime sentitur improbaturque. Commodianus igitur, qui syllabarum quantitatem sensisse non magis quam nostri

temporis homines videtur, accentuum saltem dispositionem eam quae in versibus metricis vigeat, ibi imprimis est imitatus. Mirandum igitur nobis non sit, si etiam quantitatem ibi magis quam in aliis versus partibus observatam sponte esse appareat. Cuius rei causae hae in universum afferri possunt: a) syllabarum quantitas cum accentu grammatico aliquo modo cohaeret; b) vocabula nonnulla, quae apud classicos poetas in iis versuum locis vulgo legebantur, Comediani memoriae ita se insinuaverant, ut iis magis quam aliis in iisdem locis et ipse uteretur; c) rythmi volubilitas in thesibus disyllabis „positioni” obstabat. Ceterum singula videamus et quidem primum syllabas longas, deinde breves.

CAPUT IV.

LONGA apud Commodianum esse solet thesis pedis secundi, si hic est spondeus, et arsis pedis sexti.

Ut iam dixi, Commodianus — hexametros versus imitans, quantitatem vero negligens — praeter pedum numerum caesuramque, accentuum praesertim dispositionem eam quae in hexametro obtinet in versibus suis imitari debuit, maxime ante caesuram versusque finem. Nam iustum versum ibi non solum mora vocis sed praesertim haec deponit ratio, quod etiam in versibus metricis accentus, ceteroquin locum certum non habens, ibi legibus quibusdam subiectus est. Quas leges Commodianum vulgo servasse apparet. In locis igitur I et II (cf. p. 18) semper accentus grammaticus est. Difficultatem praebent duo tantummodo versus: I, 14, 5 et II, 1, 10. Nam prior versus ita quidem legi potest, ut legi conveniat: *Aspicé deficit...*, sed imitatio versuum classicorum vocabulum *aspice* ut dactylum legendum esse monet: *Aspice déficit.*¹⁾ Hanssen legere vult: *deficiet*, Dombart: *defecit*; utrumque vocabulum, si reciperetur, difficultatem omnem tolleret. Alter versus est: *Bellum cum inferet....*, qui versus satis ambiguus est: si enim legitur: *Béllum cum ínferét*, secunda thesis sine accentu est, si vero: *Béllum cúm ínferét*, syllaba positione longa ibi ponitur unde lege arcetur. Dombart recepit: *inferret*, quod difficultatem tollit atque insuper requiritur consecutione temporum.

Praeter duos istos versus thesis secunda semper accentu grammatico insignita est, sicut etiam arsis pedis sexti.²⁾ Unde sequitur ut, si ante caesuram vel

1) Apud solum Vergilium hoc vocabulum *aspice* in primo pede simili modo (sine elisione ultimae litterae vocalis) decies legitur.

2) Excipiuntur versus ii, in quibus ante caesuram vel ante versus finem monosyllabum legitur, sicut nec metrici versus hac in re accentum ibi semper habent; e. g. I, 15, 8: *Séd deus híc non ést*; I, 25, 1:....

Christum cognoscere non vis?

versus finem legatur verbum, quod plus duabus syllabis habet, loci I et II syllaba longa expleri semper debeant. Nam in verbis polysyllabis paenultima accentum non habet, nisi longa est. De solis ergo disyllabis quaestio esse potest, nec non de versibus illis, qui ante caesuram vel in fine monosyllabum habent.

De his posterioribus pauca sufficiant. Versus 12 in monosyllabum exeunt, 21 sunt, qui ante caesuram penthemimerem monosyllabum ac simul in thesi secunda unam syllabam habent (— — — — | — ||); omitto versus tales qualis est I, 32,6; *Léx tibi nón ullá est...*, in quibus monosyllabum cum praecedente vocabulo coniungitur. In omnibus autem 33 illis versibus, uno versu

II, 17, 19 (ád martyres i) excepto, ante monosyllabam illam altera monosyllaba legitur, tam in fine versus quam ante caesuram. Jamvero, quod altera illa monosyllaba longa semper est, ideoque in locis I et II syllabarum quantitas in omnibus illis versibus observatur (praeter versum illum II, 17, 19), hoc partim casu (eo quod in monosyllaborum coniunctione prius saepissime longum est), partim autem metricorum versuum auctoritate eorumque memoria factum esse arbitror.¹⁾

Ad vocabula disyllaba transeamus, quae multo plura sunt.

Quod ad primum versus hemistichium attinet, in incerto saepe relinquimur, quonam modo pedes sint disponendi. Secundam thesin una syllaba repleri tunc solum pro certo scire possumus, si ante caesuram quinque solummodo syllabae leguntur, quod satis raro

1) Sic, quod attinet ad arsin sextam, ter apud *Commodianum* legitur: fas est; cf. *Ov. Met. II, 57*: fas est; ter etiam in arsi sexta legitur vocabulum: *non*; cf. *Ov. Met. X, 351*: non sis (= *Comm. I, 27, 11*); *Met. XIV, 361* et *Verg. Aen. VII, 310*: non sunt (= *Comm. II, 18, 10*); insuper: non sint (*Met. V, 333*) et saepissime: non est (*Met. II, 189*; *III, 478*; *IV, 53*; *V, 522*; *IX, 385*; *468*; *XIII, 585*; *Hor. Sat. I, 5, 87*; *II, 8, 4*); quae sunt (*Comm. II, 7, 7*) legitur *Lucr. I, 226*; qui nunc (*Comm. I, 28, 6*) legitur *Aen. III, 695*; *IV, 224*; et (*Comm. II, 6, 6*) legitur e.g.: *Hor. Sat. I, 10, 25*; *II, 1, 42*; *2, 5*; *3, 97*; *322*).

evenit. Tamen in quinque eius generis versibus paenultima brevis est: I, 25, 8; II, 9, 20; 21, 6; 29, 10; A. 991. In ultimo versu (Exoránt Deúm) legendum fortasse est: Dominum.

Nonnulli versus, ante caesuram sex syllabas continentes, vel syllabam I brevem habent vel III longam, quod alteri legi contradicit, e.g. I, 12, 8; 13; II, 1, 14 (? versus incertus); 1, 6 (? versus incertus); 9, 19 (? versus incertus); A. 403 (Deus³); 405 (Deus³); 492 (Deum³); 540; 794 (Deo³); 860; 961 (Deus³); 993 (Deus³); Omitto versus illos, qui ita duobus modis legi possunt, ut uno modo thesis secunda una syllaba brevi expleatur, altero autem legibus omnibus satisfiat, e.g. I, 11, 15: Vel si deus erat... Quod autem in iis quos memoravi sexies vocabulum *Deus* legitur, hoc fortasse non casu factum est sed legere ibi praestat: *Dominus*; ista enim vocabula a scribis saepe permutari notum est.

Meyer in Carmine Apologetico duos versus admittit, qui in arsi pedis sexti syllabam brevem habeant, sc. 396: *magum*⁶ et 551: *die*⁶. Martin (Stud. u. Beitr. p. 133, n. 2) tredecim enumerat, quorum tamen, praeter duos illos quos Meyer affert, unus tantummodo certus esse mihi videtur, sc. v. 376 (venit). Reliqui omnes vel incertam lectionem praebent, vel positionem debilem, vel vocalem brevem sequentibus litteris *qu*, quas apud Commodianum positionem facere affirmari potest. Incertorum numero addendus est v. 18, ubi codex habet: bibant⁶. In Instructionibus novem arses sextas breves inveni (I, 7, 5; 26, 33; 30, 4; 36, 9; 37, 11; II, 19, 5; 21, 3; 25, 6; 35, 3) in quarum numero non est I, 34, 3, ubi vocalem brevem sequuntur⁶ duae litterae consonantes *qu*: *equa*.

Patet igitur, legem istam, quae syllabas I et II longas esse vult, exceptionibus quidem obnoxiam esse, plerumque tamen revera observari. Exceptiones enim paucissimae sunt, si magnum respiciamus eorum versuum numerum, qui ante caesuram vel in fine verbum

disyllabum habent. Sed num ideo *Commodianum* legem istam de industria sibi posuisse pronuntiare licet?

Verba disyllaba apud *Commodianum* multo plura sunt, quae primam syllabam longam quam quae brevem habeant. Exempli causa in prima parte *Carminis Apologetici* (v. 1—82) omnia verba disyllaba computavi: primam syllabam longam habent 138, brevem 50. In syllabis igitur I et II *Commodianus* multo maiorem facultatem habebat observandi quam migrandi legem quantitatis. Accedit autem alia ratio: 50 illa vocabula, quae brevem paenultimam habent, paene omnia verba maxime usitata sunt. Sunt enim: *Deus* (quinquies), *fui* (bis), *nisi* (bis), *eram*, *quasi* (bis), *satis*, *mea*, *mei*, *ibi*, *ubi* (bis), *statim*, *mihi*, *quidem* (bis), *sibi* (ter), *sua*, *suam*, *enim*, *datas*, *erit* (bis), *legant*, *brevis*, *nihil*, *feram*, *quoque*, *nimis*, *dedit*, *eum*, *sciunt*, *rudes*, *ego*, *opus*, *decet*, *sero*, *sine*, *modo*, *monet*, *reus*. Jamvero *Commodianus* apud *classicos* *poetas* ea saepe legerat et quidem ita semper, ut prima eorum syllaba in thesi pedis dactyli posita esset; in hexametro enim metrico tales syllabae, utpote breves, in arsi vel in thesi pedis spondei poni omnino nequeunt. Sic factum est, ut etiam *Commodianus* in locis I et II versuum suorum, ubi *classici* versus imaginem maxime exprimere voluerit, sponte sua vocabula talia evitaret atque in alias versus partes ea relegaret.

Si *Commodianus* in locis I et II breves syllabas omnino numquam admisisset, explicatio ista fortasse non sufficeret. Attamen, cum nonnumquam breves syllabas revera ibi posuerit, reliquos casus sic optime explicari censeo, nec *Commodianum* leges quasdam quantitatis pro aliquibus tantum versus locis ac quae ne ibi quidem absolute valerent, posuisse dicendum est.

CAPUT V.

AGENDUM iam est de iis syllabis, quae apud Commodianum sicut apud classicos poetas breves sunt; sunt autem hae: III, IV, V, VI, eaeque, ut supra vidimus, apud Commodianum non quidem natura sed positione breves esse solent.

In versu metrico loci isti legibus quibusdam subiecti sunt quod attinet ad accentus grammatici positionem. Si enim ante caesuram penthemimerem verbum polysyllabum ponitur, accentus necessario est in ea syllaba quam supra numero III indicavimus. Item in fine versus accentus grammaticus vulgo cum ictu metrico convenit, nisi post arsin quintam vocabula distinguantur.

Contra apud Commodianum, qui accentus leges illas observare pergit, ex iis rursus leges nonnullae quantitatis emanasse debuerunt. Si enim ante caesuram verbum polysyllabum legitur, syllaba IV brevis vulgo est¹⁾; si autem, ut saepe, versus concluditur verbo disyllabo praecedente polysyllabo, syllaba V item brevis esse debet. Ac generatim, si accentus leges eae quae in versibus metricis vigeant a Commodiano observantur, hoc quantitatis etiam legum observationi necessario favisse dicendum est.

Qua animadversione iam magna ex parte concinnitas illa quae in hemistichiorum ac versuum finibus apud Commodianum elucet, explicatur, cum nequaquam absoluta ea sit, exceptionesque admittat. Attamen et alia ratio eaque gravior afferri potest. In istis enim locis (III, IV, V, VI) syllabae positione longae a Commodiano vulgo evitantur, non autem eae quae

1) Exceptiones quinque modo sunt, de quibus vide supra p. 16.

natura solummodo longae sunt. Miram hercle rem! Num Commodianus solas syllabas positione longas longas esse percepit, non autem eas quae natura sola longae erant? Minime quantitatis sensu ductum Commodianum versus suos tali modo composuisse puto.

Ceterum longitudo quae vocalium naturae debetur diutius valuisse videtur quam ea quae positione oritur. Testis sit Diomedes grammaticus qui in Arte sua dicit (K. I, 468): „sed meminerimus ita nos de longis et brevibus temporibus locuturos ut natura tantum, non etiam positione longas aut breves syllabas indicemus.” Qui deinde tamquam anapaesti exemplum ponit: *esse pro, impetus*, similia. Item Probus (K. IV, 41) e.g. vocabulum *conservare* ditrochaicum esse dicit. Miranda igitur certe res esset, si contra Commodianus solam positionem, non autem naturam syllabarum attenderet.

Nec tali explicatione opus est: quantitas in his syllabis (III, IV, V, VI) a Commodiano partim servata item explicatur Gennadii verbis: scripsit Commodianus „*quasi versu*”. Cum enim quantitas syllabarum Commodiani tempore iam non perciperetur, rythmum solum hexametri versus imitari eum voluisse puto. Iamvero in duabus brevibus syllabis quae explent thesin secundam ante caesuram penthemimerem necnon in illis quae in thesi quinta leguntur haec res maxime conspicua esse videtur quod rythmus ibi maxima gaudet celeritate ac levitate, eo quod recitantis vox levissime super eas prolabitur ut maiore denuo vi in arsi tertia vel sexta niti possit.

Quam naturam ac rationem thesium secundae et quintae Commodianus imitatus est. Quantitatem igitur minime curabat, solam volubilitatem syllabarum attendens; unde factum esse videtur ut litterarum consonantium coacervationem istis locis vitaret; quae cum syllabarum positionem efficere soleat, haec etiam casu ac sponte vitabatur.

Commodianus ergo in istis thesibus non syllabarum quantitati sed soli consonantium volubilitati operam dedit neque huius quidem rei sibi conscius fuisse mihi videtur. Revera solum rythmum hexametri

classici imitari atque „quasi versus” scribere eum voluisse opinor.¹⁾

Satis raro igitur Commodianus post unam harum syllabarum: III, IV, V, VI duas consonantes admisit.²⁾ Excipienda autem est coniunctio mutae cum liquida quae frequenter occurrit, maxime in thesi quinta. Quod autem mirum non est, quoniam istas litteras sermonis volubilitati non obstare eo ipso probatur, quod in tempore metrico positionem non efficiebant.

1) Meyer (Anfang u. Ursprung, p. 278) carmina quaedam temporis multo posterioris memorat, quae in locis brevium syllabarum vocales natura longas saepe habent, numquam autem syllabas longas positione. Num id eodem modo explicandum sit, discernere non ausim.

2) Syllaba III positione longa est: I, 10, 2; 29, 19; 37, 13; 39, 8; 40, 7; II, 17, 2; 21, 5 (?); 22, 9; 23, 4; 25, 2 (?); 27, 6; 39, 18; A. 123; 345; 442; 448; 449; 451; 640; 896; syllaba IV: I, 22, 10 (?); 40, 7; II, 13, 4; 26, 8; 29, 16; 31, 6; A. 649; 792 (?); syllaba V: I, 7, 5; 15, 4; 16, 9; 36, 2 (?); 6; 38, 5 (?); 40, 4; II, 1, 21; 31; 11, 5; 12, 16; 21, 13; 22, 4; 24, 8; 32, 1; 9; 37, 4; A. 33; 82 (?); 264; 654; 711 (?); syllaba VI: I, 7, 3; 23, 7; 39, 9; II, 1, 1; 21; 9, 19; 12, 12 (?); 14, 6 (?); 19, 22; 20, 16; 21, 13; 22, 10; 12; 25, 5; 35, 11; 18; A. 141; 347; 449; 450 (?); 884 (?).

CAPUT VI.

Ex omnibus quae hucusque disputavi concludere licet, quantitatis leges eas quas in *Commodiani* versibus ante caesuram atque in versus fine valere videmus, minime ab eo de industria esse servatas, sed sponte ortas.

Iamvero Meyer in aliis etiam versuum partibus leges quasdam invenisse se putat; hae autem, ut ipse concedit, plures exceptiones patiuntur quam illa quae arsin sextam syllaba brevi expleri vetat.¹⁾ Et revera unusquisque, ni fallor, qui in iis quae praecedunt mecum senserit, leges istas multo etiam probabilius quam ceteras casu ortas esse concedet. Mirum sane esset, si e versibus ad hexametri metrici exemplar constructis nulla talis lex erui posset. At rem ipsam videamus. Meyer tantummodo de arsi quinta, de prima versus syllaba nec non de initio alterius hemistichii disputat; in versus thesi prima et arsi secunda nec ipse legem qualemcumque detegere potest.

Quod attinet ad arsin quintam Meyer inter 1020 versus (agit enim de solo Carmine Apologetico) 45 tantum invenit qui brevem ibi syllabam haberent. Sed hoc mirum non est. Primo enim si in arsi quinta ponitur vocabuli polysyllabi paenultima, haec longa necessario esse debet, ut rythmus classicus existere possit, v.g. I, 1, 1:.... erranti demonstrat; 6:... legendo de lege. Tales versus in Carmine Apologetico leguntur plus quam ducenti, inter quos non computati sunt versus ii qui in loco V particulam *-que* habent, quia eo loco arsis quinta brevis cum accentu poni potest et a *Commodiano* revera ponitur: A. 127: ubique⁵ de caelo. Si autem in arsi quinta ponitur paenultima

1) Anfang u. Ursprung, p. 299.

vocabuli disyllabi, eadem fere hic valent, quae de arsi sexta disputavi (p. 22, sq.). Atque universe, etiamsi necessitas quidem longam syllabam ibi ponendi non adsit, tamen rythmi classici imitatio vim suam ibi exercuisse dicenda est, eademque quantitatis dispositio quae rythmum illum genuerit rursus ex eodem rythmo aliquo modo oriri facile potuit. Poetae metrici solam quantitatem respiciebant, ita ut ortus sit rythmus ille classicus; Commodianus autem rythmum illum imitatur: quid mirum si quantitatis dispositio classica fere rursus inde apparet?

Similiter res se habet in prima versus syllaba. „Proximam clausulis diligentiam postulant initia, nam et in haec intentus auditor est,” ut ait Quintilianus (Inst. Or. IX, 4, 62). Intentione autem illa auditoris fit ut orationis initium memoriae magis se ingerat, quod idem de versuum initio dicendum esse patet. Qua de causa factum est ut imitationis exempla quae apud Commodianum collegerunt Dombart et Martin pleraque inveniantur in fine versus vel in initio (saepe initium versus explent usque ad caesuram penthemimerem). Jamvero in vocabulis 400 disyllabis vel polysyllabis quae in versus initio leguntur Meyer 27 invenit quae syllabam primam brevem haberent. In monosyllabis, quae saepissime ($\pm$ sexcenties) in arsi prima ponuntur, legem nullam invenire se potuisse confitetur, quibus verbis dicere voluisse videtur, istorum vocabulorum etiam multo plura brevia esse quam illorum 400. Revera in arsi prima brevia monosyllaba in Carmine Apologetico leguntur 86. Quis est autem qui putet, Commodianum in vocabulis monosyllabis norma diversa uti voluisse a qua in ceteris? Simplicius igitur ac verius dicemus primam versus syllabam multo saepius longam quam brevem esse; id vero in metrici praesertim versus imitatione sponte fieri optime potuisse mihi videtur.

Alterum hemistichium, sicut exemplum eius metricum, 8 vel 9 vel 10 syllabas continere potest. Jamvero Meyer ea quae de primis illius hemistichii syllabis disputaverat paucis verbis hoc modo est complexus (Anfang u. Ursprung, p. 299, sq.): „Demnach hat

Commodian die zweiten Halbzeilen zu 8 Silben so gebildet, dass die 2. der 4. Hebung entsprechende, Silbe in der Regel eine lange war, und auch die 1. und 3. Silbe, welche der 3. und 4. Senkung entsprechen, meistens lang waren; dagegen die 2. Halbzeilen zu 10 Silben so, dass die 2. und 3. Silbe, welche der 2. Kürze des 3. und der Hebung des 4. Fusses entsprechen, in der Regel durch eine Kürze und eine Länge gebildet wurden, und auch die erste der 1. Senkung des 3. Fusses entsprechende Silbe, wenigstens meistens durch eine Kürze gefüllt wurde. Allein diese Regeln sind nicht mit der Strenge festgehalten, wie die andern, dass die 6. Hebung eine lange Silbe sein soll.

Zudem betragen die zweiten Halbzeilen zu 8 und 10 Silben, in deren Anfang die Quantität einigermaßen beachtet ist, nur 300. In den über 700 zweiten Halbzeilen zu 9 Silben vermochte ich in den 4 ersten Silben keine Rücksicht auf die Quantität zu erkennen."

Commodianum in hemistichiis 8 vel 10 syllabarum leges quantitatis sibi posuisse, non vero in iis quae 9 syllabis constant, minime credo. E contrario, omnibus istis quae Meyer de hac re disputat hoc solum probari videtur quod sponte sua e rythmo classico quantitatis classicae observatio aliqua ratione procedit: in iis enim hemistichiis quae rythmum certum habent (i.e. quae constant 8 vel 10 syllabis) quantitas melius est observata quam in iis quorum rythmica forma incerta est (quae constant 9 syllabis).

Ceterum hoc, ni fallor, e Meyeri verbis elucet: Commodianum hexametrum metricum imitari voluisse non solum ante caesuram et in versus fine, sed potius per totum versum. Quod autem cum syllabarum illa numeratione more Semitarum adhibita minime quadrare videtur. Praeterea annotare liceat quaedam alia de hac re ipsius Meyeri verba (ib p. 289, sq.): „Die Zeilen Commodians zählen 13 bis 17 Silben, sind also eine Nachahmung des Hexameters; In der weiteren Nachahmung des Hexameters ist nur deren Hauptform mit Caesur nach der 3. Hebung festgehalten und darnach die Langzeile in *zwei Halbzeilen* getheilt. Die erste Kurzzeile zählt, entweder, den

Hexameter mit einer Länge in der 2. Senkung ($\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$), nachbildend, 5 (selten) oder 6 Silben mit vorletzter langer Silbe.... oder, den Hexameter mit 2 Kürzen in der 2. Senkung nachbildend ($\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$), 6 oder (häufiger) 7 Silben mit vorletzter kurzer Silbe.... In der Halbzeile nach der Caesur kommt es auf die 3. und 4. Senkung an; je nachdem beide mit Längen, oder die eine mit einer Länge, die andere mit 2 Kürzen, oder beide mit 2 Kürzen gefüllt sind, $\text{—} \text{—} \text{—}$, $\text{—} \text{—} \text{—}$ oder $\text{—} \text{—} \text{—}$, $\text{—} \text{—} \text{—}$, zählt auch das Nachbild bei Commodian 8, 9 oder 10 Silben." p. 298: „Noch merkwürdigere Gesetze herrschen im Anfang der zweiten Halbzeile. Wenn dieselbe aus 9 Silben besteht, was in weitaus den meisten Versen der Fall ist, so entspricht sie dem schwankenden metrischen Vorbild $\text{—} \text{—} \text{—}$, $\text{—} \text{—} \text{—}$ oder $\text{—} \text{—} \text{—}$, $\text{—} \text{—} \text{—}$ Dagegen die 2. Halbzeilen zu 8 und zu 10 Silben können nur ein festes metrisches Vorbild haben." Cui exemplo metrico Commodiani versus, ut vidimus, satis bene accommodari quod ad quantitatem attinet Meyer docet. — Omnia autem ista satis bene exprimi puto verbis illis Gennadii: *quasi versu*, minime vero quadrare videntur cum ipsius Meyeri expressione: „Silbenzählung."

CAPUT VII.

Commodiani versus in artis poeticae historia locum tenent magni momenti. Is enim primus in carminibus hexametris satis longis quantitatis curam nullam habens solum rythmum classicum imitari conatus est. Qui progressus ab aliis poetis continuatus quidem est, in versu vero hexametro eventum stabilem non habuit. Sed in metris iambicis et trochaicis res aliter evenit: in iis etiam rythmum classicum absque quantitatis observatione primo imitati sunt poetae; deinde vero, ulterius progressi, in locum ictus, qui in versu metrico syllaba longa explebatur, syllabam accentu insignem semper ponere coeperunt. Gradus postremus denique iste erat, quo vetus ars poetica nusquam omnino comparuit in eiusque locum ea venit, in qua accentus et ictus in unam syllabam semper conveniebant.

Theoriam hanc generalem, quam de origine poesis rhythmicæ propugnavit Luc. Müller (der Sat. Vers, p. 28, sqq. de Re Metr. p. 554², sqq.), Meyer his verbis impugnat (Anfang u. Ursprung, p. 371): „[a] Wenn in den ersten Jahrhunderten der Kaiserzeit allmählich die Aussprache so verdarb, dass die Quantität der Silben nicht mehr beachtet wurde und der Accent allein regierte, so mussten die Wortaccente die Stelle der Versaccente einnehmen; allein das ist in keiner Hinsicht geschehen; [b] dabei bleiben noch die andern neuen Eigenthümlichkeiten der rhythmischen Dichtungen unerklärt.“ — Duas rationes his verbis contentas, quas litteris [a] et [b] ego distinxi, quod ad Commodianum nostrum attinet breviter adhuc examinabo.

Quae autem sub littera [a] dicuntur argumentum me iudice appellari nequeunt, sed mera assertio. Ne-

quaquam enim perspicuum est, quantitatis sensu evanescente, accentum grammaticum in ictus locum necessario succedere debuisse. Quantitatis enim sensus non uno die evanuit sed lente ac sensim; nec statim eo infirmato versus rythmici compositi sunt sed metrici primo saltem tempore in usu manebant. Plerique igitur homines etiam in legendis metricis versibus quantitatem negligere coeperunt, ita ut modus eos legendi oreretur qui accentus grammatici solummodo atque ictus metrici non vero quantitatis rationem haberet — eodem fere modo quo hodie Vergilii et Ovidii versus legi solent. Poetae etiam tunc metricos versus scribebant vel scribere conabantur, sed syllabarum quantitatem iam non sentiebant sed cognoverant (valde imperfecte interdum ita ut illius temporis versus mendis scateant). Sentiebantur adhuc accentus et ictus et, in versu hexametro praesertim, utriusque mutua ratio, qua in initio praesertim versus sibi invicem repugnare, in fine vero convenire solebant. Hoc est autem quod Commodianus imitari voluit: versum metricum, prout eius aetate pronuntiabatur. Non igitur accentus cum ictu metrico in eius carminibus convenit sed, neglecta quantitate, accentus ibi dispositio ea fere est quae in versibus metricis viguerat et isto sensu dici iure potest, Commodiani versus factos esse secundum accentum.

Transeamus ad ea quae sub [b] proferuntur.

Revera praeter ipsam versuum structuram aliae quaedam res in Commodiani versibus explicatione egere videntur sc. acrosticha, extremorum verborum similis sonus, strophae. Quarum rerum originem sicut totius versuum structurae, Meyer apud Semitas quaerendam esse putat.

Quod attinet ad extremorum verborum similem sonum, ipse Meyer sententiam suam urgere nequit: quisnam enim populus Semiticus eum Romanis tradiderit, indicare non valet: „wir können uns einstweilen mit der Thatsache begnügen, dass der Reim den Semiten offenbar bekannt war, und können es künftigen Entdeckungen überlassen, nachzuweisen, welches Volk — am nächsten liegt der Gedanke an die

afrikanischen Provinzen der Römer — dem Commodian oder dem Augustin das Vorbild zu ihrem Tiradenreim bot. Das aber ist sicher, dass mit der silbenzählenden Dichtweise und ihren übrigen Merkmalen auch der Reim von den Semiten zu den Griechen und zu den Lateinern übergegangen ist." Argumentum quod ultimis verbis continetur supponere videtur, totam Commodiani artem metricam a Semitis esse desumptam; hoc autem ut vidimus omni probabilitate caret.

Acrosticha et strophae in carminibus latinis ante Commodianum inveniuntur; eorum ergo origo apud aliam gentem non est quaerenda.

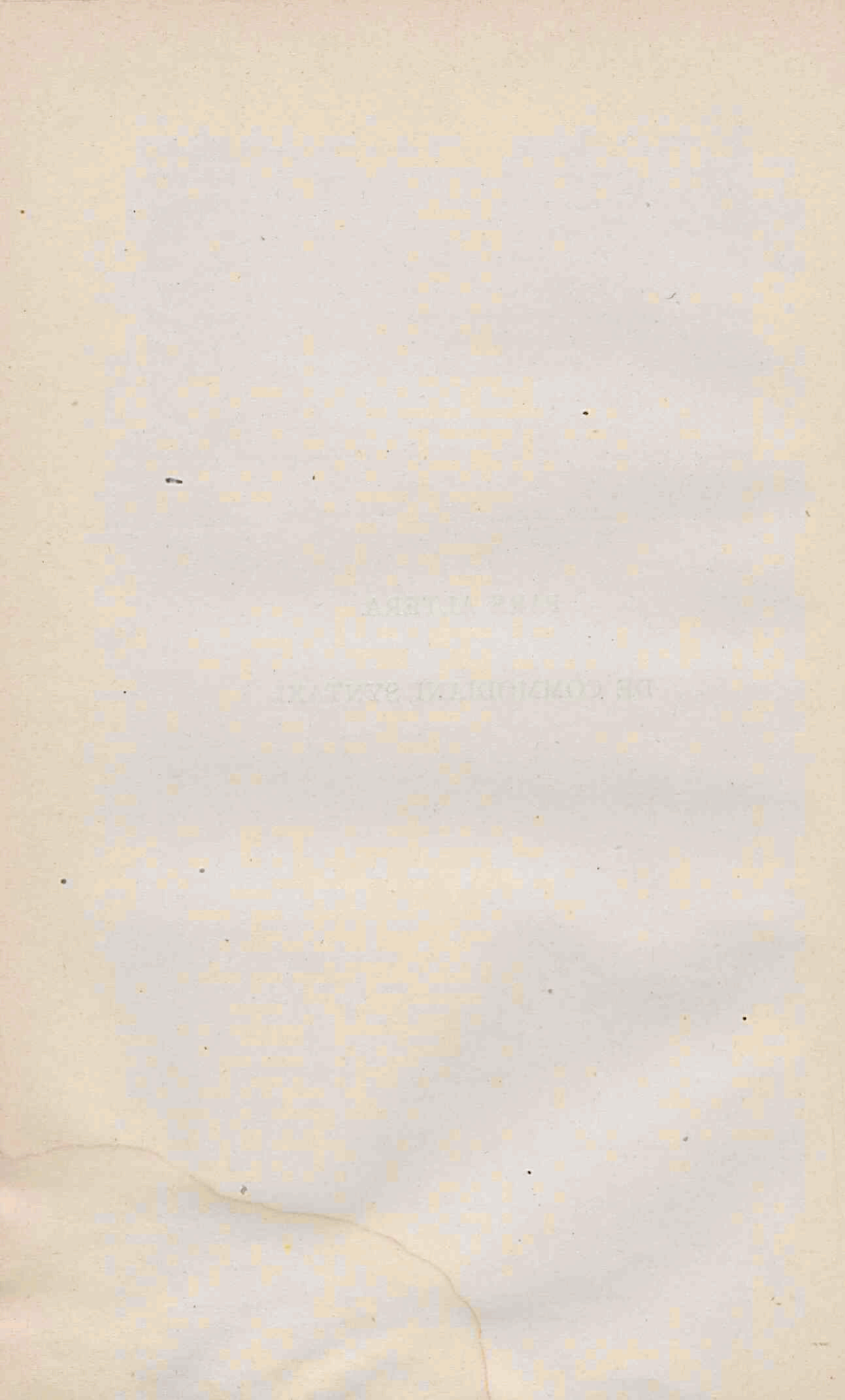
Attamen ni fallor quaestio haec in re nostra magnum momentum non habet. Quod enim animadvertit Slicher de Abecedariis (quae sola de semiticis linguis originem saltem remotam ducere videntur), hoc de omnibus his rebus dicere equidem velim: „they are purely external ornaments easily adopted as an occasional practice into any language, and therefore of very little consequence as showing an outside influence." (The origin of rythmical verse, p. 25.)¹⁾

Revera, etiam si omnia ista de Semitis vere desumpta essent, inde minime sequeretur ut etiam ipsorum versuum structura quod ad quantitatem accentusque ac caesurae observationem attinet Semitica esset dicenda. Quod e contrario plane incredibile est, si, id quod probasse me puto, ipsius linguae atque artis metricae latinae progressu versuum istorum structura optime intellegitur. Explicatio simplicior praevaleat!

1) cf. Norden, Die antike Kunstprosa, p. 865, n. Die Tiradenreime bei Commodian sind, wie mir scheint, als blosse Spielerei gesondert zu nehmen und nicht als erste Anfänge des eigentlichen Reimes zu betrachten.

PARS ALTERA.

DE COMMODIANI SYNTAXI.

INTRODUCTIO.

Commodiani linguam iam descripserunt Brewer, Dombart, Durel, Scheifler, Schneider.¹⁾ Nova tamen descriptione opus esse mihi videtur in qua ea praesertim respiciantur quae de lingua latina vulgari auctores hodierni protulerunt.

Ad Commodiani linguam formandam varia elementa coniuncta esse patet. Imprimis vero lingua latina vulgaris est, in qua lingua classica permultum adhuc valet ac maxime poetarum classicorum memoria (cf. supra, p. 14; 28); deinde dicendi ratio biblica ac graecismi vim suam manifesto exercuerunt; denique — praeter ea quae ipse sibi propria sermoni suo Commodianus contulit — permultos christianismos in eius carminibus inveniri mirum non est. Hi autem maxime ad copiam verborum et semasiologiam quae dicitur, non autem ad syntaxin pertinere videntur; — nisi ipsum vulgaris sermonis usum christianismum vocare quis velit.

Lingua enim vulgaris inde a Plauti temporibus semper quidem permansit atque adeo immutabilis valde fuisse reperitur, aetate tamen classica latebat parvaeque solummodo eius temporis reliquiae ad nos pervenerunt: dominabatur enim in documentis scriptis sermo classicus, ex ipso vulgari sermone ortus vel super eum tamquam super fundamentum exstructus. Oriens autem Christianismus, quem et aliis in rebus multa mutasse terrarumque orbem quasi renovasse constat, multum etiam ad linguam latinam vulgarem revocandam

1) S. Cucco Commodiani linguam describere coepit in: *Didascalieon* II (1913), p. 307—362; III (1914), p. 183—219, sed bellum exortum quominus perficeret eum prohibuisse videtur.

contulit; illamque in usum suum convertens multis vocabulis novis novisque vocabulorum significationibus auxit.

Describenti ergo auctoris cuiusdam vulgaris linguam id potissimum quaerendum esset, quatenus classica lingua in ea vim suam exercuerit ipsamque vulgarem linguam infecerit. — Attamen, cum ex una parte linguam classicam multo melius cognoverimus quam vulgarem, ex altera autem parte haec complicatio multo sit atque intricatio, contrario modo rem tractare solemus, ita ut ea ipsa describamus quae a lingua classica aliena sint. Quod etiam in Commodiani syntaxi describenda facere propositum mihi est; quae in re usitatam materiae partitionem servandam esse putavi.

CAPUT I.

De Casibus.

DE NOMINATIVO CASU.

De Nominativo pauca sufficiunt; hic casus nonnumquam secundae personae inusitato modo apponitur:

II, 12, 6: Illa bonus miles semper expecta fruenda.

II, 16, 19: Vivere si quaeris gentiliter homo fidelis.

Interiectio *heu* cum nominativo posita est I, 30, 8: Heu miseri!

Insuper notandus est versus, A. 923: quae se iactabat aeterna.

DE GENETIVO CASU.

Genetivus partitivus sermoni vulgari proprius, tam antiquo quam postclassico (Löfstedt, p. 108), a Commodiano adiungitur:

1) cardinalibus: II, 1, 3, sq.: Per novem tribuum <cum> agant et dimidiam ipsi, Omissae duae tribum haec sunt et dimidia nobis. ib. 8: Obrelictæ duae tribuum et dimidia.

2) ordinalibus: I, 8, 5: quarta dierum.

3) pronominibus: I, 21, 6: nisi quid tu fani decurris. I, 27, 16: reconditur illa tuorum. II, 1, 9: quare ab istis dimidia tribuum? ib. 15: semotæ sunt istae tribuum.

4) adiectivis: II, 1, 28: omnia conplentes legis. A. 760: perfruamur omnia saeculi. 815: multi senatorum. 956: obtemperant quoniam universa candide legis.

De constructione vulgari: *de* cum ablativo, quae in linguis romanicis remansit, vide infra (cap. V, de particulis, s.v. *de*).

Genetivus definitivus (Löfstedt, p. 151; Schmalz, p. 338) apud Commodianum occurrit: I, 2, 8: de terra Aegypti. I, 26, 1: respuis, infelix, bonum disciplinae caelestis. I, 32, 14: ultima factorum non providens (fata = mors, cf. Dombart in indice s.v.).

Genetivus qualitatis (Löfstedt, p. 160):

A. 97: quos tamen distribuit minoris potentiae factos (notanda h.l. est coniunctio genetivi qualitatis cum verbo: *feri*). 337: nec erat praeclarae figurae. 1043: angeli claritatis aeternae.

Nonnumquam genetivus substantivi a Commodiano pro adiectivo ponitur, ita ut sit quasi genetivus qualitatis qui solo substantivo constat:

I, 30, 19: tollite corda fraudis, divites, et sumite pacis. I, 36, 4: Rex aeternitatis. II, 18, 21: vanitatis fugite decorem. A. 171: tunc genus indocile vitam feritatis agebat.

Praeterea genetivus modo inusitato occurrit:

I, 7, 12: impii vitae. II, 20, 2: doleo vestri. II, 22, 6: maledicti retine[te] linguam (cf. ἐρητύειν τινά τινος). A. 74: saxei sic homines mollescunt sero gehennae (ita codex; fortasse locativus?). 671: lex et prophetae docent, qui sunt Dei digni caelorum. 753: sunt homines pecorum similes. 755: cum ipsi non durant servorum talia ferre. In plerisque his locis genetivus vice ablativi fungitur, id quod linguae vulgari proprium videtur fuisse. cf. Marx, p. 447.

DE DATIVO CASU.

Dativi commodi et incommodi apud Commodianum frequenter occurrunt; exempla sunt: I, 10, 4; 11, 4; 15, 6; 17, 3; 19, 9; 20, 1; 20, 7; 23, 5; 24, 4; 32, 11; 33, 10; 34, 1; 34, 7(?); 34, 18; II, 1, 4; 2, 8; 15, 11; 21, 15(?); 22, 11; 22, 17; 25, 7; 33, 4; 36, 8; A. 199; 216; 242; 376; 458; 646; 719; 875; 893; 922; 933.

Aliquotiens dativum legimus ubi genetivum vel pronomem possessivum expectabamus; item dativi commodi et incommodi hi dici posse mihi videntur: I, 19, 5: sibi viscera pascit. I, 20, 3: simulacra facta Titano. I, 35, 20: eritis Deo sodales. II, 2, 17: in annis

mille ut ferant corpora sanctis. II, 10, 7: nascanturque quasi denuo suae matri de ventre. II, 14, 5: lex ager nobis est. II, 15, 11: Omnipotens mites quaerit sibi filios esse. A. 226: dixerat hunc Daniel novissimum esse prophetis. 554 et 560: et stetit illis in medio. 595: infelix est ille, qui venerit illis in ore. 807: multa quidem signa fient tantae termini pesti. 868: sicut Pharaoni prius induraverat aures. cf. I, 23, 5: ipse tibi figis asciam in crure.

Nec desunt exempla dativi ethici, qui sermoni praesertim vulgari proprius est, ita ut saepe occurrat apud Plautum et Terentium atque auctores aetatis argenteae, in lingua autem classica multo rarior sit (Schmalz, p. 374).

I, 6, 17: Omnipotens vobis factus Semeles amator. A. 582: ipsi sibi reputent, quo venerint. 737: ipsi sibi reputent.

Memorandus est frequens eius dativi usus, qui regionem designat. Poëtis posterioris aetatis inde ab Augusto proprius fuisse videtur (Schmalz, p. 377); attamen etiam Ennii temporibus eum exstitisse docet Lindsay (II, 22); ad vulgarem igitur sermonem pertinuisse, a classicis autem solutae orationis scriptoribus admissus non esse videtur.

I, 3, 5: non possunt caelo redire. I, 24, 9: dorsum Deo remittis. I, 25, 2: vitas agrum pinguem et sterili semina iactas. I, 30, 13: Deo reversus. I, 33, 5: intrate stabulis. I, 34, 10: levia vos corda perducunt poenali barathro. I, 35, 20: vertite vos Christo. II, 1, 20: conveniunt iterum propter mysteria castris. II, 35, 11: quasi initent balneo. II, 39, 21: demergunt inferno(?). A. 209, sq.: spe<cta>culis ire cruentis aut nimis obscenis. 662: quasi nequam perdere morti. 677: adhuc infatuant profanos balneis ire. 979: mox autem properant sanctae civitati paternae. 983: cum properant autem exercitu Dei rebelles. 984: sternunturque solo. Hinc etiam II, 3, 6 (venturi sunt illi quoque) *illi* dativus esse videtur; cf. v. 3: resurgimus illi. Huc quoque pertinet A. 616: utilis vitae futurae.

Dativi graeci exempla haec inveni:

II, 18, 13: marito probata. II, 22, 2: pugnatur in

fine nobis. A. 365: sic ipse tradiderat semet ipsum dici prophetis.

Denique dativus permultis verbis inusitato modo adiungitur; multa exempla Christianismi sunt:

I, 29, 8: nec istis adtendis. II, 31, 2: iam et tu communi<c>a fratri. A. 372: visus est conversatus humanis. A. 70: si decet hoc rudibus. II, 7, 8: graviter qui regi delinquet. I, 21, 4: tu tibi de illis ipsi disputare deberes. A. 597: cui plus dolet intus. A. 572: edocuit illis multa (sed A. 58: rudes edoceo). II, 17, 7: indignatum ait Dominum scriptura Iudaeis. II, 38, 3: miseratus¹⁾ egenis. I, 15, 5: ut deo orando. II, 6, 7: bis Deo peccas. I, 27, acrost.: non permoreris Deo. I, 21, 11: resurgere Christo. II, 3, 3: resurgimus illi. A. 1016: quisque sibi satagit. A. 739: quid nobis strident. A. 611: quisque quasi vigilat sacco. „credere alicui” sensu Christiano: „in (aan) iemand (iets) gelooven” legitur: I, 24, 16; 25, 9(?); 25, 13; 25, 21; 33, 9; 36, 5; 36, 16; 40, 9; A. 436; 615; 669; 766; 803; 841; cf. I, 17, 16: ut vaticinanti credantur prodita falsa.

Loco dativi analytico modo praepositio *ad* posita est his locis: A. 36: cur nos similemus ad illas? A. 1018: ros ad illos erit, nam ceteris poena letalis.

DE ACCUSATIVO CASU.

Vulgari linguae accusativum in deliciis semper fuisse notum est, ita ut in linguis romanicis solus hic casus praeter nominativum sit relictus. Cuius rei Commodiani lingua multa exempla praebet. Accusativum enim modo vulgari coniunctum legimus:

1°. verbis.

a. loco Genetivi: A. 182: obliti Dominum; cf. II, 32, 5: oblita Domini de resurrectione promissa?

b. loco Dativi: I, 28, 9: tu speras Deum inridere? II, 18, 15: frigus ut ostent. II, 20, 15: prandia ob ea

1) Miserari h.l. idem valet atque: eleemosynam dare; eodem sensu miserari cum dativo apud alios auctores saepe occurrit. cf. Koffman e p. 116, ubi ad calcem paginae loco citato e Corippo addi potest locus noster Commodiani, plane similis.

prospice diurna. II, 23, 5: dum illum incumbere quaeris. A. 29: suadeo nunc ergo altos sic et humilis omnes; (cf. 301: suademur. 765: saeculo suasi.) A. 81(?): qui Caesaris dictus (codex: dictos) obaudit. A. 842: supplicat iratus Altissimum. A. 952: obtemperant quoniam universa candide legis.

c. loco ablativi: I, 26, 34: delicias fruitur. II, 7, 10: perdit, quod frui deberet: (cf. II, 12, 6: illa... fruenda. A. 305: divitiae.... fruendae). I, 26, 9: vitam.... perfrui. A. 760: perfruamur omnia saeculi. A. 359: illi conplacuit consilium neminis uso... II, 15, 9: abuteris Domini mandata. II, 36, 6: subministra magis, quod amplius quaeris abuti. A. 951: non animam ullam vescuntur.

2°. praepositionibus.

A. 245: ab Esaïam prophetam (codex).

A. 813: cum multa milia gentis.

I, 27, 19: de Dei sancta. A. 708: de sua facta.

I, 7, 11: in vulnera positi. I, 29, 11: vivitur in Dei secreta. I, 29, 18: lugia sunt semper, nec permor<i>eris in illa. II, 1, 10: bellum cum infer<r>et electis suis in orbem. II, 3, 12: non frigus in aurea castra. II, 3, 18: in urbem pro foribus aut sol aut luna lucebit. II, 15, 3: declamasset in orbem. II, 15, 5: in tot profatorum volumina vox Domni proclamat. II, 17, 1: in gemitum edere panem. II, 20, 9: in talem pendit ecclesia tota. II, 25, 9: bellum in absconsum geritur. II, 37, 7: in illos vos Dominus voluit probatos adesse. A. 109: in primitiva sua qualis sit. 119: in ignem apparuit. 126: qui, prius quam faceret caelum, ferebatur in aevum. 205: in illius sancta moremur. 263: in quorum stadia gentiles esse praefecit. 298: paruit in gentes. 447: in infernum non derelinques. 476: erit in pacem huius sepultura. 707: de virtute Dei refertur, quam fecit in illos. 804(?): in aeterna saecula renatus. 830: redit.... ex locis apocryphis, qui fuit reservatus in ista. 925: stat tempus in finem.

II, 5, 10: sine damna.

I, 7, 11: sub fata viventes. I, 17, 3: sub mysteria. I, 26, 36: sub tartara planges. I, 33, 6: sub regia tecta manentes. A. 41: Noe sub tempora. (cf. A. 823: sub ipso tempore; 829: sub ipso saeculi fine).

In istis exemplis saepissime legitur accusativus pluralis neutrius generis; iamvero etiam nominativus pluralis neutrius generis cum verbi singulari numero nonnumquam ponitur: I, 34, 18: aurea post fata veniet tibi saecula. I, 35, 17(?): sufficiet scire quod esset (sc. mala gaudia vitae?) II, 1, 15 sq.: ut mysteria Christi omnia per istas compleatur. Addi debent hi loci: I, 8, 2: quod ego prius putatis oranda. II, 16, 8: cui renuntiasti, priora. A. 952: olera tantum, quod sit sine sanguine fuso.

Utraque res ex confusione neutrius pluralis cum feminino singulari explicatur. Primum ergo, ex secundo ortum, postea quasi in fontem suum refluxit, cuius rei plura exempla praebet Löfstedt, p. 134, sqq.

Aliquotiens codex in nominativo plurali *-as* pro *-ae* scriptum habet: I, 24, 16: ibi poenas aguntur. I, 26, 10: iniurias, lites ibi sunt. II, 26, 9: vos estis Christi lucernas. II, 31, 1: nisi divitias adsunt. II, 35, 9: divitias faciunt aut pecunias frontem. A. 699: sunt tibi propositas duas vias. A. 898: finitimas gentes terrore fatiscunt. Dombart ubique posuit *-ae*, an iniuria nescio.

In constructione cum pronomine *ipse* nonnumquam accusativum legimus, ubi nominativum expectabamus: I, 18, 20: vos ipsos perdere vultis. II, 23, 2: extinguiste ipsum, II, 33, 14: te decipis ipsum.

Accusativus graecus legitur: I, 9, 2: cetera nudus. II, 23, 6: omnia suspensus. De hoc usu vocis: *omnia* cf. Wölfflin, Archiv, II, p. 95, sqq.

Accusativus directionis: I, 6, 22: ascendere caelum. A. 166: ascendere caelos. Sed *ascendere* fortasse hic verbum transitivum est; cf.: conscendere navem.

Denique commemorandi sunt loci hi: I, 25, 4 et II, 20, 11: *foras* pro: *foris*. II, 23, 13: iniusta lucra conando. A. 259: praescius hoc fuerat. A. 311: hoc Deus hortatur. A. 910: turbaturque Nero et senatus proxime visum.

Huc afferre tandem liceat: I, 17, 6, sq.: vidistis saepe Duellonarios, quali fragore luxurias ineunt. A. 99, sq.: hunc ergo nec ipsi nuntii dinoscere possunt, qualis sit. A. 363: nec voluit se manifestare, quid esset. A. 625, sq.: Balaam sedenti asinam suam conloqui fecit et canem,

ut Simoni diceret. A. 647, sq.: mutum loqui fecit et surdum audire praesertim et caecum ex utero natum, ut videret. A. 920: nec se adinveniunt, in quo sint tempore, bruti. Constructio ista apud Plautum frequentissima est; cf. Lindsay, II, 42. Conferri potest: II, 1, 2, ignotus a nobis ubi moratur. A. 393: de ipsis pronuntiant perdere terram.

Duplex accusativus modo inusitato legitur his locis: I, 1, 9: ignaros instruo verum. I, 3, 15: quos hodie colitis et deos oratis.

Nonnumquam obiectum, quod in initio enuntiationis iam expressum est, postea per aliud vocabulum repetitur: I, 34, 16, sq.: Gratiam, quam misit Dominus in terra legendam, non requiris eam. A. 48: Adloquitur Abraham, quem Moyses enuntiat ipsum. A. 53, sq.: hunc ergo.... invenietis eum carnem invenisse. A. 92: quem infra reperies magnum et humilem ipsum. A. 159 (?): quod Deus excelsus indigne pertulit illud. (*quod* h.l. potest esse coniunctio causalis). A. 294: manifestari eum principem nationibus ipsum. A. 645, sq.: Archisynagogi filiam deprecatus a patre iam examinatum plangentibus suscitavit illam. cf. Schmalz, p. 28. Constructio haec videtur esse anacoloutha, orta e desiderio perspicuitatis quod vulgari sermoni semper proprium est. Simile quid legitur A. 247, sq.: „quae non ante tamen, nisi....., fieret deserta deinde” et ex eadem causa manasse videntur longiores constructiones vulgares qualis est haec: „in quo libro contra omnes scripturas et de peccato proprio confitentem invenies Christum, qui solus omnino nihil deliquit, et ad accipiendum Joannis baptismum paene invitum a matre sua Maria esse compulsus, item..... et quaedam alia huiusmodi absurde ac turpiter conficta, quae omnia in illum librum invenies congesta”. (De Rebaptismate. Cypriani Opera ed. Hartel, III, p. 90.)

DE ABLATIVO CASU.

Sermo vulgaris posterioris aetatis magis magisque pro accusativo durationis ablativum ponebat. cf. Löff-

stedt, p. 51, sqq.; nec Plauto hunc usum ignotum fuisse docet Lindsay, II, 63.

Apud Commodianum accusativus durationis non occurrit, ablativus autem frequens est: I, 1, 4: tempore multo. I, 25, 16: tempore toto. I, 26, 4: tempore toto. II, 1, 16: saeculo toto. II, 1, 23: tempore tanto. II, 2, 5: tanto tempore. II, 3, 7: toto tempore. II, 8, 1: noctibus diebusque precare. II, 18, 8: toto tempore. II, 39, 15: mille quidem annis ut serviant. A. 177: tempore parvo. A. 421: fuerunt et tenebrae factae tribus horis. A. 885: triennii tempore toto. A. 942: tempore multo. A. 1008: reservata tot annis. A. 1024: ira tot annis collecta. A. 1041: mensibus septem remundabitur terra per ignem.

Huic ablativo saepe coniungitur praepositio *in*: I, 21, 10: in brevi laetaris et postmodum plangis in imis. I, 41, 10: in septem annis tremabit undique terra. II, 2, 17: in annis mille. II, 39, 21: traduntur poenae in aevo. A. 822: mensibus in quinque trucidantur isto sub hoste.

Saepissime Commodianus post praepositiones ponit ablativum pro accusativo. Praesertim hoc valet de praepositione *in*, quae respondet ad rogationem: „quo?” I, 3, 7: sententiam misit in illis. I, 7, 17(?): quae vadunt (= desinunt? cf. Dombart ad h.l.) in piscibus (ita codex). I, 12, 10: in vacuo (= frustra; alibi: in vacuum; cf. Domb. ind.). I, 13, 7: vertebatque boves alienos semper in antris. I, 16, 14: exportari... in ultima terra. I, 24, 10: mergis te in tenebris. I, 24, 11: in synagoga decurris. I, 24, 19, sq.: duceres in loco maligno;... credentes autem in loco benigno. I, 25, 5: ingredi... in aula. I, 28, 4: tollit se in parte. I, 28, 13: ne venias ignis in aestu. I, 29, 10: reddere... in aureo saeclo. I, 33, 10(?) surgas et in regno. I, 34, 16: misit... in terra. I, 37, 4: in fossa reducit. I, 39, 2: quam Jacob in signo recepit. I, 40, 6: mittere... lapidem in scandalo vestro. II, 1, 27: in lecto suo... recedunt. II, 2, 13 in fulmine cogunt venti. II, 4, 6: in una flamma convertit. II, 4, 11: mittuntur in morte secunda. II, 11, 2: in parte secedit (Domb. secedat C.) II, 13, 4: in servili gente... refugit. II, 18, 7: (inducis)... in oculis

puris stibium. II, 22, 2: pugnatur in fine. II, 25, 1: vehit (Domb. venit C.) nostris pacem in orbe. II, 25, 11: nutrirī (Domb. nutriti C.) in occisione. II, 28, 6: redditur in culpa. II, 29, 3: in me solo... convertere. II, 29, 8: laqueo in isto (Domb.) ruistis. II, 29, 11: agit in voragine. II, 31, 14: in gazo mittere. II, 39, 24: in perpetuo. A. 197: induxerat... in terra promissa. 200: in scelere prisco revoluta. 238: ducti sunt in zelo livoris. 274: mittamus lignum in pane. 287: prosilisset in nova lege. 302: in aeterno. 499: ducti sunt in errore nefando. 566: manum in latere... (misit). 578: excipite... caelorum in altis. 585: in vano. 595: qui venerit illis in ore. 714: induravit eos... in ipsis. 729: superbus in illo. 751: mittetur in igne. 756: in quorum... descendunt sanguine. 781: venit... in terris. 793: in agone reductus. 844: flumina... in sanguine vertit. 849: consurgere in ira. 914: redeuntēs in urbe. 927: pergit... in terra Judaea. 955: accedunt in illis. 960: repetet in terra Judaea. 988: in loco servorum rediguntur. 989: intrant in colonia sancta. 1002: in ruina cadentem. 1020 (?) in ultimo. 1048: reddet in imis. 1055 in umbra mortis abibunt (?).

Accedunt pauca exempla praepositionis *sub*: I, 11, 16: sub tectis illa prior venit. I, 33, 7: refugite sub antro. II, 9, 6: ire sub barbaro rege. II, 9, 10: tu sub latebra te conde(?) II, 13, 4: sub barbaro rege refugit. A. 165: turrem fabricare sub astris. A. 820: senatum sub iugo mittunt.

Unum exemplum praepositionis *inter*: II, 17, 12: cum te facis musicis inter. (Fortasse dativus?)

Post XXXVIII annis (A. 649) idem videtur valere ac: XXXVIII annis post (cf. Roensch, Das Carm. Apol. p. 278, sq.)

Huc afferendae videntur locutiones hae: I, 24, 13: exis inde foris. (Contra *foras* legitur pro *foris*: I, 25, 4: foras oberras; II, 20, 11: foras ille repugnat.) I, 30, 3: vadis ubi nescis. I, 37, 5: vadis ubi nescis. II, 15, 13: scitis ubi demersit. A. 206: foris egredimur A. 694: nescit ubi primum occurrat.

Patet igitur Commodiani temporibus accusativi et ablativi usum iam valde fuisse incertum.

Ablativus sine praepositione apud *Commodianum* respondet:

1) quaestioni *ubi*: I, 10, 6: ossibus cuius amor *Cassandrae* flagravat. I, 26, 23: reli<n>quimus omnia mundo. I, 28, 8 (?): longo carcere flere. I, 40, 6: orbe (*Domb.* orbem **O**). II, 18, 5: cincinnos fronte reflexos. II, 19, 11: lunatis comulas — fronte depinctas. II, 30, 9: lecto decumbet. A. 114(?): immenso lumine solus. A. 327, sq.: ligno vita latebat, quo Deus pependit. A. 334: (ligno)... quo fuit suspensus Dominus. A. 585: saecularia prosequi terris. A. 590(?): nil morte proficiet, si vivus... A. 615: qui ligno pependit. A. 759: aevo. A. 772: ligno pependisse(?)

2) quaestioni: *unde*: I, 32, 7: auro licet cenes. II, 1, 29: transire partibus (*Domb.* patribus **O**) istis. II, 1, 47, tollantur scandala mundo. II, 2, 1: dat tuba caelo signum. II, 9, acrost.: qui apostataverunt deo. II, 18, 12: abscedere lege(?). II, 39, 6: resurgere mortuos imo. A. 356: nec faciem averti sputis eorum. A. 508(?) nisi [e] caelo venisset (metrum suadet ut deleamus vocabulum: *e*). A. 863: suscitanturque solo. A. 1001: ecce canit caelo rauca. A. 1005: pestis ruet aethere toto.

Notanda est locutio: *cruce levatus* A. 454 et 457. (457: *cruci* M.) nec non ablativus absolutus insolitus: II, 23, 7: cumque reus tibi sis ipsum te iudice damnans.

Praeterea ablativus insolito modo occurrit:

I, 6, 25: tot reum criminibus. II, 9, 9: lege peristi. II, 10, 9: ferina vita viventem. II, 11, 1: desertores enim genere non uno dicunt<ur>. II, 16, 5: <a> Satana fragoribus pompa <pa>ratur. II, 23, 15: tu bono vivere quaere. (cf. II, 15, 7: fraudibus vivere.) II, 32, 14, sq.: nec dolore (dolorem **C**) duxit pater filium mactandum ad aram, dolore nec vates filium luxit defunctum. A. 587: iure peritum. A. 652: profluvio sanata est A. 782: populum suo nomine dictum. A. 810: traiciet... anne.

Plenus ponitur cum ablativo: A. 733, 818, 953.

Credere variis modis construitur: 1) in aliquem; b) in aliquo; c) alicui; exempla vide in *Dombarti* indice s.v.; cum dativo legitur etiam A. 436. Denique

A. 435 videtur legi: credere aliquem: nunc ergo fas est credere quem libri designant.

Nasci aliquo: I, 5, 1; I, 6, 11; deinde: semine mortali de Gigantibus (I, 6, 20); de moechia (I, 11, 2) (cf. infra: de particulis s.v. *de*); ex Jove Proserpina (I, 12, 2).

Numerali *milia* modo legitimo aliquoties genetivus adiungitur: A. 45; 653; fortasse genetivus singularis nominis collectivi legitur A. 813: multa milia gentis; codex autem habet: *gentes*, quod si rectum sit, quod ad casum attinet cum vocabulo *milia* conveniat, sicut his locis: I, 35, 6: sex milibus annis; II, 3, 16: per duodecim milia stadia. II, 39, 8: sex milibus annis completis. A. 791: sex milibus annis... repletis. A. 860: pereunt ibi homines septem milia plena. Denique A. 895 miro modo legitur: navibus cum milia multa.

Disputationi de casibus adiungere liceat exempla nonnulla attractionis et generis inconstantiae.

Attractio legitur: I, 9, 4: currite... quo volat ille. I, 29, 16: duceris quo te paenitet esse. A. 242: ex eo, quo venit, tacuit prophetia.

Genera autem permutantur his locis: I, 15, 1, sq.: monstrum... qui solitus erat. I, 17, 17, maiestas... nulla locutus est (C). I, 18, 8: qui formabat eundem (sc. numen?). I, 18, 19: ipse (sc. sigillum?) silet. I, 36, 8: genus... qui. II, 18, 13: ex corde qui credit femina. A. 108: hoc Deus est... hoc spiritus. A. 348 sqq.: gentes, apud quos..., qui... A. 426: suboles... qui me negarent. A. 436: idolis vanis, qui. A. 467, sq.: ipsa maiestas... profitetur ipse quis esset. A. 659, sq.: aqua, quod prius gustavit. (ubi recta non esse videtur Dombarti nota: „cum neque *quod* habeat quo referatur..."). A. 686: gentes pueros esse. A. 725: impium et saevum sobolem. A. 893, sq.: gentes, qui...

Denique per constructionem ad sensum numerus pluralis singulari liberrimo modo coniungitur, his praecipue locis: I, 15, 3 sqq.: rustica mens hominum... cum gratias agere vellent... voverunt... fecerunt. I, 40, 7: si quis vestrum non crediderint (O). II, 17, 14:

licentiae vestra vos... deperdunt (0). A. 157 sq.:
...gens omnis humana, nec respicientes. A. 191 sq.:
Israhel concrevit alumnus; inde Deus illos eiecit. A.
831: hunc ipse <se>natus invisum esse mirantur. A.
851 sq.: senatus... exorant Neronem.

CAPUT II.

De Adiectivis et Adverbiis.

Sermo vulgaris et sermo poeticus — quos pluribus in rebus sibi invicem similes esse notum est — adiectivum saepe ibi ponunt ubi adverbium in lingua classica poni solet (Löfstedt, p. 213 sq.; Lindsay, III, 1.). Commodianus huius rei exempla nonnulla praebebat: I, 6, 7: insipiens... tu credis. I, 20, 4: adoratis enim stulti. I, 24, 11: in synagoga decurris saepe bifarius. I, 26, 9: tu putas... te perfrui laetum? I, 34, 8: tu te ipse doma sapiens. II, 12, 9: matutinus signa revise. II, 12, 10: agonia sume propinquus. II, 22, 17: martyrium quaeris otiosus tollere. II, 36, 2: inferior a mente recedis. A. 84: erratis inanes. A. 218: saevierunt semper inepti. A. 349: eximium nomen meum magnificatur.

Huc referri fortasse potest: I, 17, 4: simulantes concussi numine quodam.

Neutrum singulare adverbii vicem praestat: I, 26, 10: lites ibi sunt et damna diurnum. I, 34, 19: ut incipias immortale vivere semper. A. 599: obstrepit... vox adornata diurnum. A. 609: agon est pro ipso diurnum.

Contra, loco adiectivorum verbo „esse” iunguntur saepe adverbia. Quod vulgari item sermoni proprium est (Löfstedt, p. 57; Lindsay, VI, 1). I, 24, 17: ea non sunt sic (?). I, 26, 26: mortemque similiter... iudicabam adesse (adesse = esse; exempla plurima vide in Dombarti indice s.v.). I, 26, 28: haec autem sic non sunt. I, 27, 13: mors... in vacuum non est. I, 29, 4: qui sic Deum iudicas esse. II, 32, 11(?): quod

minus quam gentes eritis? A. 72: sic erit ut perna.
A. 330: qui credit ei sic sit quasi...

cf. I, 27, 19: sic habet = οὕτως ἔχει.

Comparativus nonnumquam legitur pro positivo: I, 32, 13: cautior esto. A. 659: implere ydrias velocius aqua. A. 702: cautior esto. A. 787: ad illum citius recordari debemus.

Item superlativus pro comparativo: A. 385: quid plurimis opus est, cum res tam aperte probatur (cf. Dombarti commentarium ad hunc locum).

„Minime” videtur idem valere ac „non”: A. 72: perna minime salfacta.

Vulgari modo vis comparativi intenditur addito „plus”: A. 5: plus... levior; ac fortasse per „magis”: A. 482: et magis insequitur plenius ostendere iustum. cf. Schmalz, p. 615; Lindsay, III, 2.

Construitur autem comparativus modis valde diversis, in qua re vulgaris sermonis libertatem et varietatem clare perspicimus: I, 13, 2: de istis date priorem. II, 31, 4: securior diviti vivis (Dativus?). A. 15: quis melior medicus nisi passus vulneris aestus?

Numerale distributivum singulare pro cardinali legitur A. 946: ex duodena tribu nove <m> semis ibi morantur.

CAPUT III.

De Pronominibus.

Vis analytica, quae in linguis romanicis formandis multum valuit, apud Commodianum in pronomi-
nibus praesertim apparet. Saepissime enim verbi sub-
iectum est pronomen personale in iis locis in quibus
lingua classica solum verbum sine subiecto ponere
solet:

EGO: A. 378: exaltabor ego in gentibus (Vulgata
habet: exaltabor in gentibus; sine: „ego”). A. 445:
ego dormivi (hoc loco etiam Vulgata „ego” praebet).
A. 523: at ego non tota, sed summa fastigia carpo.
A. 563: non ego sum umbra. A. 470: ego sponte a
me pono eam (opponitur quidem h.l. „ego” τῷ „nemo”,
v. 469, sed oppositio ista minime requirit cumulatio-
nem: „ego sponte a me”).

TU: I, 23, 13; 24, 13; 17; 19; 25, 4; 26, 9;
27, 2; 30, 5; (34, 5); 34, 8;
II, 5, 11; 8, 6; 9, 8; 10; 11, 6; 12, 15;
15, 10; 16, 15; 19, 1 (?); 19; 21, 4; 15;
22, 3 (?); 24, 3; 13 (?); 38, 5.

Nonnumquam pronomen „tu” in initio enuntiationis
positum est, etsi verborum sensus id minime requirit,
e.g.: I, 24, 19: „tu tamen mox moreris”, ubi „tamen”
ad „moreris” pertinere accipiendum est. Nescio an ita
Commodianus monitionibus suis maiorem vim
addidisse voluerit, tamquam diceret: tua res agitur.

NOS: A. 676: nos sumus electi. A. 957: quae
nos et ipsi sequemur. In utroque autem loco „nos”
κατ' ἐμφασιν dictum esse videtur, sicut A. 728: ex omni
populo nos sumus carissimi Summo.

VOS: I, 13, 2: nunc ergo reticeo; vos de istis

date priorem. Si autem Dombarti coniectura („ego”) recipienda sit, „vos” hoc loco τῷ „ego” opponatur.

Quod attinet ad personam tertiam, res facile diiudicari nequit, cum in classica etiam lingua subiectum tertiae personae per pronomen saepissime exprimatur; unde fit ut non semper et ubique dici possit, utrum pronomen vi illa analytica ortum sit an modo classico, usitato, adhibeatur. Legitur e.g. I, 37, 10: dicant illi tibi... Quod etiamsi Cicero eodem prorsus modo dicere potuisset, tamen apud Commodianum „illi” ortum esse potest e vulgari studio subiecti per pronomen exprimendi. Supervacaneum enim est. Plurimi sane loci sunt, in quibus pronominis usus studio illi imputandus esse mihi videtur:

HIC: I, 15, 8: sed deus hic non est. A. 339: hic dolet pro nobis. A. 342: hic homo iam non erat.

ILLE: I, 4, 2: aut si deus erat, cur natos ille vorabat? I, 4, 3; 8; 6, 16; 18; 7, 13; 12, 9; 26, 6; 31, 2; 37, 12; II, 12, 13(?); 14, 11;

A. 252: iunior quod frater primitiva tolleret ille („omdat z'n jongere broer omdat die...” quod in sermone cotidiano apud nostrates saepe audire licet).

IPSE: I, 6, 1: Jovis tonat, fulminat ipse. I, 6, 18(?); 10, 4; 6; 12, 11(?); 20, 5; 29, 6; 37, 18; 40, 10; 41, 6; II, 1, 3; 3, 7; 9; 39, 19 (cf. quae supra notavi ad A. 252); A. 49; 265; 270; 365; 384; 392; 409; 512; 553; 582; 618; 678; 737; 747; 829; 992 (?).

In exemplis istis „ipse” ponitur pro: „is”, „ille”. Quod etiam factum esse videtur his locis: I, 2, 11: docetur in ipsa, I, 3, 9: ab ipsis in terra artis prolatae fuere. I, 6, 12; 14; 7, 7; 29, 14;

II, 2, 19; 16, 9; 17, 14; 21, 7; 29, 17;

A. 56; 155; 195; 223; 247; 258; 264; 275; 294; 318; 322; 370; 377; 381; 393; 481; 533; 581; 609; 612; 615; 701; 714; 751; 762; 811; 888; 961; 1020.

Maioris momenti ii sunt loci in quibus „ipse” videtur esse *articulus*. Sermo vulgaris ad articuli usum propensus semper fuisse videtur, qui in linguis demum romaniceis sui iuris factus est. cf. Lindsay, IV, 13;

Löfstedt, p. 64, sq.; Meyer-Lübke, II, 99; 106. Apud Commodianum leguntur haec: I, 7, 7, sq.: ipsis sideribus... deus nominetur aduliscens? I, 19, 14 (?): ipsos sacerdotes colitis. I, 22, 9: sic ipsi conplacuit domino dominorum. I, 30, 4: impie tractas cum ipso corpore. II, 9, 17: tunc vivere voluit, cum ipsa vita perivit. II, 14, 6, sq.: ipsam (C?) uti<que> nobis praestat requiem veram ipse Dominator. II, 21, 2 (?): ipse magister. II, 28, 8: bullit in inferno rumoribus ipsa gehenna. A. 257 (?): ipse dominator. 657: in nuptias fuerat invitatus matre cum ipsa. 829: sub ipso saeculi fine. 831: hunc ipse <se>natus invisum esse mirantur. 870: pelli iubet... ipsa de urbe. 928 (?): quem ipsi Judaei specta<ra>nt vincere Romam.

Eodem modo pronomen „ille” articuli vice fungi videtur his locis: I, 13, 8: Cacus Vulcani filius ille. A. 561 (?): adgreditur Thomam incredulum illum.

„Unus” videtur esse articulus indefinitus h.l.: I, 31, 2: uno verbo suo qualiter vos ille detractat.

Nonnumquam „ipse” videtur positum esse pro: „idem”. I, 6, acr.: de fulmine ipsius Jovis audite (cf. I, 5, acr.: Juppiter). A. 335: hunc ipsum Esaias humilem denuntiat esse. 345: Malachiel... qui et angelus ipse. 823: sub ipso tempore. Saepe dubitari potest, utrum „ipse” sit pronomen personale an collocatum sit pro „idem” pronomine. Dombart in indice 15 exempla profert in quibus „ipse” = „idem” esse dicit; exceptis autem tribus supra allatis (nam I, 6, acr. a Dombarto non memoratur) in reliquis omnibus „ipse” pro simplici pronomine personali positum esse opinor.

Contra nonnumquam „idem” ponitur pro „ipse” vel „ille” propterea quod distinctio inter utrumque non amplius sentiebatur (Löfstedt, p. 65, sq.): I, 33, 2: et ego... idem fui nescius errans. I, 38, 5 (?): idem Dominus dedit illi legem secundam. I, 40, 11: (ipse Deus vita est)... sed vos... subsannatis eundem. A. 528: cum sic oporteret eundem.

Denique pro pronomine reflexivo „ipse” adhibetur: II, 23, 7: ipsum te iudice damnans. A. 452: David de ipso referre.

Ceterum significationem pronominis „ipse” valde

esse debilitatam e multis aliis locis apparet; saepe v.g. loco pronominis „tu” adhibetur vel ei adiungitur infirmata significatione: I, 7, 20: ipsi quod vultis erit; I, 12, 1: Liberum... bis genitum dicitis ipsi. I, 14, 4 (?): vaenalem emisti dominum, cum tu ipse sis illi. I, 18, 13: dicite nunc ipsi. I, 23, 3: mortem circumspicis ipse. I, 30, 16: sicut ulmus amat vitem, sic ipsi pusillos. I, 37, 3 (?): ipse caecus eras et ad caecos intras. II, 27, 8: inclinate caput vestrum pastoribus ipsi. A. 307: si persevera[ve]ris, horrescis ipse vivendo.

„Ipse” abundare videtur: I, 6, 18: vivus ipse modo amaret similiter ille. I, 12, 11: bacchantur et illi, qualis nunc ipsi videntur. I, 41, 5, sq.: cum ille parebit et tres imperantes ipse devicerit. II, 25, 9: bellum in absconsum geritur sub pace quod ipsud. A. 505: quod ipsum si cupiunt facere. 663: quod ipsum concedit. Cf. cap. I, de accusativo casu, in fine (p. 45).

„Iste”, sicut saepe in posteriore latinitate, pro „hic” ponitur his locis: I, 2, 9, sq.: ista praecepit, ... sibi soli deservire. I, 3, 2: visitari voluit terram ab angelis istam. I, 25, 19: in isto libello. I, 26, 9: isti (= hic?); I, 26, 25: vitam istius saeculi. I, 29, 3: vivere post ista. II, 2, acrost.: de saeculi istius fine. II, 4, 9: hoc caelum et ista terra. II, 39, 26: inveniet nomen in isto. A. 79: iudices estote de istis. 87: in ista natura. 145: istius aevi. 256: populus iste (Jerem. 8, 7: populus autem meus). 309: isto sub aevo. 753: in ista natura. 783: in ista natura. (Löfstedt, p. 123, sq.).

Simul autem „iste” pro „ille” ponebatur (Schmalz, p. 621). Cuius rei Commodianus haec exempla praebet: I, 23, 6, sq.: vivo cum isto vivere te credis. I, 25, 14: de isto proclamat. I, 25, 15, sq.: tantum in isto defuncto resurgere posse. II, 1, 9: ab istis... tribuum. II, 1, 15, sq.: semotae sunt istae tribuum, ut.... per istas compleatur. II, 13, 8: isti ergo tales. A. 511: isti tam clari. A. 877: in ista historia.

Pronomen possessivum inusitato modo legitur: II, 17, 11: maxima pars vestra. II, 35, 15: ut fiant silentia vestra.

Contra pro pronomine possessivo positum est pronominis personalis genetivus hoc loco: II, 7, 7: sui quoque locum.

Notandus est pronominis relativi usus his locis: I, 7, 7: Mars qui cum ipsa deprensus(?). A. 345: Malachiel... qui et angelus ipse. Articulo simillimum esse videtur A. 987: „quorum qui pri<m>ores." Lectio autem incerta est.

Pro pronomine relativo legitur pronomen interrogativum: A. 266: crederet in quo quis (M), is haberet vitam aeternam. Videtur hoc sermoni vulgari proprium esse (Löfstedt, Beitr. p. 56, sqq.).

Notanda est forma: „qui" nonnullis locis de quibus p. 49 dictum est (de generum inconstantia).

„Quisque" nonnumquam pro „quicumque" usurpatur: A. 611: quisque quasi vigilat sacculo, laudatur acutus. 749: quisque deos ergo sequitur... 803: quisque tribus credit... Ergo etiam I, 3, 10 (et quaecumque geruntur) cum Ludwigio et Dombarto legere velim: „et quaeque geruntur," cum praesertim syllaba una in versu abundet. Neque mirum est, hoc loco scribam „quaeque" in „quaecumque" mutavisse, non autem tribus locis supra citatis, ubi „quisque" in versus initio a mutatione tutius fuerit.

„Aliquis", ut saepius in posteriore latinitate (cf. Schmalz, p. 625), in sententiis negativis legitur: I, 6, 13: illum non aliquis prophetavit ante pronasci. II, 35, 18: ne pereat aliquis. A. 608: nec Deus est illis aliquid.

Sermo popularis inter „alius" et „alter" non bene distinguit (Schmalz, p. 629). Apud Commodianum saepius „alter" pro „alius" legitur; exempla vide in Dombarti indice s.v. „alter", quibus addere velim: II, 24, 2: unde tu largiris, alter cottidie plorat (nota dicendi modum brevem et vulgarem). II, 25, 13(?): alterius facti milites, non Christi.

„Nullus” = „nemo”: II, 15, 6: malitiam nullus dimittit. II, 20, 3: ex tanto populo nullum... coronari. A. 136: nullo datur scire. 721: nullus patitur.

Denique „toti” = „omnes” (cf. Löfstedt, p. 69) his locis: I, 37, 15: nimium de illis tota deferre. II, 3, 10: tota vectigalia. II, 18, 24: divitias... totas. II, 27, 6: tota... mysteria. II, 38, 2: vincula tota. A. 133: haec... tota. 523: non tota, sed summa fastigia. Singularis numerus „totum” (= omnia) legitur: I, 26, 15; A. 104(?); 128; 309; „in totum” = „omnino” his locis: I, 37, 22; II, 16, acrost.; II, 38, 6; A. 204; 398; 485. (cf. Wölfflin, Archiv, IV, 144, sqq.).

Similiter „quanta” vicem explet vocabuli „quot” („quam multa”): II, 29, 6: iam praedixi... quanta. Probabiliter „tanti” = „tot” his locis: I, 30, 33: exuite... tantis malis. II, 22, 16: verba geris tanta vana. A. 999: funera tanta.

CAPUT IV.

De Verbo.

I. DE TEMPORIBUS.

A. De Praesenti.

SERMO familiaris loco futuri praesens saepe adhibet (Löfstedt, p. 212, sq.; Lindsay, V, 11). Quod in Commodiani etiam locis paraeneticis frequenter fieri observamus.

Legimus enim indicativum praesentis loco indicativi futuri: I, 24, 19: mox moreris, duceris in loco maligno. I, 25, 1: quamdiu... cognoscere non vis? I, 25, 7: te paenitet inde. I, 27, 1: Stulte, non permoreris nec mortuus effugis actus. ib. 21: crede, quod Christus vivum te de mortuo reddit. I, 29, 11: modo si credis, vivitur in Dei secreta. I, 29, 16; 30, 10; 32, 9; 36, 15; 41, 1: commovet (cómmoveit C); 41, 5;

II, 1, 7; 14, 2: separantur (separatur C); 14, 6; 7; 8; 21, 10; 12; 22, 12: vincis (C); 23, 11; 12(?); 13(?): in suprema ardes (accidis O); 31, 4; 36, 4; 38, 4;

A. 53; 144; 306 sq.; 558; 570; 752; 757; 784; 786.

Coniunctivus praesentis pro futuro legitur: A. 72: sic erit ut perna....: putrescat. 326: si sumpserit ille, vivat. 806: accipite paucis, quibus actis illa sequantur.

Frequens est etiam infinitivus praesens pro futuro: I, 1, 2, sq.: respectumque bonum, cum venerit saeculi meta, aeternum fieri. I, 6, 13: prophetavit.... pronasci. I, 14, 7: post mortem vivere dicit. I, 21, 8: fieri dicit aeternum. I, 26, 32: nil sentire putabas. I, 27, 2: disponas nihil te sentire. I, 28, 9: speras... inridere (cf. infra de infinitivo). I, 29, 3: vivere.... non spero (cf. ibid.). I, 35, 21(?): Xancta Dei lex est, quae mortuos vivere dicit. II, 35, 11: o malo nutriri (nutrivi C) in occisione

praedicti. II, 30, 17: a Domino vobis spondeo <ego> dari. A. 245, sp.: praedictum fuerat illis.... perdere terram. 267, sq.: hunc... Daniel perungui designat et exterminari... chrisma. 293, sq.(?): dixit testem illum esse... manifestari eum. 320: sperat... saevire (cf. ibid.). 329: hoc lignum... praedixerat esse. 335 (?): hunc... Esaias humilem denuntiat esse. 369: legimus hominem resurgere. 393: de ipsis pronuntiant perdere terram. 403: praedictus est Deus... nasci. 423: praedictum hoc fuerat fieri. 443: resurgere quare clamatur? 538: populum praecellere dixit. 541: putant... resistere. 763: promittit vivere(?). 785: sperat... credere. 788: pollicetur reddere. 789, sq.: immortales esse futuros et frui. 1004: quamdiu me ferre putasti?

A locutionibus istis vulgaribus prorsus distinguendum esse censeo praesentis usum in iis locis in quibus eventus futuri tamquam praesentes describuntur; qui usus, neque vulgaris neque insolitus, observatur in iis versibus qui agunt de fine mundi: I, 41 — II, 4; A. 791 usque ad finem.¹⁾

Persaepe autem praesens ibi cum futuro miscetur modo liberrimo, sicut: I, 41, 13—18: perget... dicet(?)... conlaudant... facit quoniam... ut credant... loquetur... tribuit ut... eradat.

Praesentis historici exempla, quae apud Commodianum satis rara sunt, ut afferam necesse esse non puto, neque eos locos in quibus S. Scripturae dicta per tempus praesens introducuntur, e. g. A. 267: hunc.... Daniel perungui designat. De loco II, 24, 4 cf. Schmalz, p. 336, Anm. 1.

B. De Imperfecto.

Coniunctivus imperfecti loco coniugationis periphrasticae in Carmine Apologetico saepe ea designat quae tempore praeterito futura erant. A. 228: quem sui negarent. 240: quod veniret homo. 254: caderet. 290: crederent. 375: quis... veniret? 382: crederemus. 398:

1) Idem dicendum est de versibus: A. 348—350; ibi enim poeta verbis utitur Malachiae prophetae, quae etiam in versione vulgata tempus praesens habent.

intellegerent 409, sq.: audite quod ipse nutriretur... et Samariam caperet. 426: generavi suboles... qui me negarent. 549, sqq.: praedixerat... qualiter... pateretur et quia... resurgeret. 572: edocuit... multa, quae... venirent.

Fortasse etiam A. 196 eodem modo cum Leimbachio legi debet: „depretiaretur.” A. 290 Dombart recte recepit coniecturam Pitrae: „crederent.”

C. *De Perfecto et Plusquamperfecto.*

Perfectum nonnumquam pro praesenti vel etiam pro futuro vel futuro exacto adhibetur: I, 11, 11: amasse. I, 22, 6: scisse quo profuit illis? I, 26, 35, sq.: cum renovasti<s> saeculum, ... ille immortalis erit. I, 32, 8: si non adorasti, peristi. I, 40, 7: si quis vestrum non crediderit (crediderint **O**). II, 7, 18: mens patiens fueris. II, 9, 6: obisse. II, 14, 8, sq.: si... putastis ... erratis. II, 26, 8: beati facti estis, cum fe<ce>ritis edicta. II, 28, 7: sis ausus. II, 30, 1: fuerit. II, 31, 9: fuerit. II, 31, 10: invenisse. II, 37, 7: voluit. A. 336: fuerit.

Hic usus saltem quod infinitivum attinet in antiqua lingua iam vixit; cf. Lindsay, V, 19, qui adnotat eum more receptum fuisse in antiquis legibus e. g. Sen. cons. de Bacch.: „nequis eorum Bacanal habuisse velet.”

Sicut perfectum pro praesenti, sic plusquamperfectum apud Commodianum saepe ponitur pro perfecto vel imperfecto, id quod in sermone latino vulgari tam antiquo quam post-classico frequenter occurrit; cf. Lindsay, V, 22; Löfstedt, 153, sqq. qui de huius rei origine docte ibidem disputat. Idem auditur etiam nunc in lingua vulgari Limburgica; „ik was daar geweest” (= ik ben er geweest). I, 5, 4: Praeterea sceptrā fecerat faber illi Pyracmon. I, 12, 16: expresserat. A. 149: fecerat. 153: dederat. 197: induxerat. 211: fuerat. 226: dixerat. 255: erat scriptum. 259: praescius hoc fuerat. 391: adfuerat. 407: iusserat. 537: praedixerat. 549: praedixerat. 552: dixerat. 711(?): suffecerat. 790: viderat.

Seorsum memorare velim: I, 35, 3: contulisset nobis

seu boni seu mali quod egit. Ubi etiam plusquamperfectum pro imperfecto positum esse puto: contulisset pro: conferret: collaturus erat (cf. supra B. de imperfecto). I, 11, 11: illa prior utique debuerat deum amasse. II, 9, 6: obisse debuerat quam ire sub barbaro rege. „Debuerat quam” videtur ortum esse ex analogia locutionis graecae: βούλομαι ἤ.

Eodem modo futurum exactum pro simplici futuro positum esse videtur: II, 10, 10: cum fuerit. II, 15, 10: si talis eris, sine causa fideris. A. 592: si <c> fuerit sapiens, si ceterum vituperatur.

Imprimis in temporibus compositis verbum auxiliare inclinatione ista in praeteritum, ut ita dicam, afficitur. In perfecto enim passivo saepissime „fui” adhibetur loco „sum”, id quod in antiquo iam sermone occurrit (cf. Lindsay, V, 20): I, 3, 9: ab ipsis (i.e. Gigantibus) in terra artes prolatae fuere. I, 6, 21; 39, 10; II, 1, 18; 3, 8; 10, 5; 14, 10; A. 8; 11; 251; 364: dixit se missum fuisse; 421; 504; 514; 658; 830; 889.

Item in futuro exacto „fuerit” ponitur loco „erit”: I, 41, 7: cum fuerit autem Nero de inferno levatus, Helias veniet. II, 9, 3; 28, 1;

in plusquamperfecto passivo „fuerat” loco „erat”: A. 223: et venit et ipse, fuerat qui praedictus. 245; 423; 566(?); 657; 735; 742; 825.

Cf. A. 389: antequam dispersi fuissent, nec... exulatus fregit nec servitus.

D. Varia de Temporibus.

Inclinatio illa ad analysin, de qua supra dixi (p. 53, sq.) etiam in temporibus formandis apud *Commodianum* iam aliquo modo apparet. Legitur enim:

I, 9, 1: „fiat depictus” pro: „depingatur” (depingitur?)

I, 41, 2: „fiet deserta” pro: „deseretur”(?).

II, 33, 13: „incusatus eris” pro: „incusaberis”

II, 37, 4: „erit probata” pro: „probabitur”.

Aoristus ingressivus modo vulgari per „coepi” redditur (cf. Löfstedt, p. 209, sq.): A. 187: coeperunt unum Deum nosse. 556: discredere coepit. 565: tangere coepit.

Dombart in indice suo temporum inconstantiae duo exempla affert: A. 639, sq.: inibat et ventis inperat. 815, sq.: deflebunt et... blasphemant.

Quibus addendi esse videntur multi loci de fine mundi agentes, de quibus dixi supra (p. 60); in iis enim, ut dixi, praesens saepe cum futuro miscetur. cf. etiam: A. 347, sq.: non erit acceptum... sacrificium... sed offerunt.

Praeter miram constructionem: I, 35, 17: „sufficiet scire quod esset” consecutio temporum neglecta est: I, 8, 7: iussit, ne... adoret. A. 195, sq.: dicere iussit, quod... depretiatur. 255: erat scriptum, quod... norunt. 407: vocetur iusserat. — Graecismi esse videntur.

Praeterea: II, 1, 9 sq.: ut martyres essent, bellum cum inferet (C). A. 381, sq.: apparet, qui sit Deus... et cuius in nomine crederemus. 409: audite, quod ipse nutriretur (cf. supra: B. de Imperfecto).

II. DE MODIS.

A. De Indicativo.

Commodianus in quaestionibus indirectis saepe indicativum posuisse videtur. Attamen multis locis facile diiudicari nequit, utrum sententia sit relativa an quaestio indirecta. I, 17, 6, sq.: vidistis.... Duellonarios, quali fragore... ineunt. I, 18, 13: dicite... si non sunt numina falsa. I, 23, 15: senties... cuias... leges inanis. I, 24, 6: unde processisti nescis nec unde nutriris. I, 31, 2: intuite dicta Salomonis... qualiter vos ille de tractat. I, 32, 3, sq.: de cuius praestantia vivis,... non respicis. I, 33, 8: nec respicis, ubi moraris. I, 37, 10: dicant... si iussum est. I, 37, 11: ignoratur... propter quod... sumus. II, 15, 13; A. 42; 59; 491, sq.; 547; 671, sq.; 743; 794.

In relativis sententiis pro coniunctivo indicativus legitur his locis: I, 7, 9: o nimium stulti, qui putatis. I, 24, 15: quis est qui a morte redivit? (redemit O).

Post „cum”: II, 5, 5: cumque Deum nosti, esto bonus

tiro. A. 133: cum haec, quae videmus, non possumus tangere tota, quis poterit scire... 385, sq.; 717; 755.

Post „licet”: I, 15, 8: licet fuit fortis in armis. II, 10, 3; A. 616.

Tandem notandi sunt versus hi: II, 22, 1: belligerare cupis stulte, quasi bella quiescunt! A. 805: quando haec ventura putamus?

B. De Coniunctivo.

Coniunctivus apud Commodianum multo saepius quam in sermone classico ponitur sine coniunctione; plerumque omissa tunc est coniunctio „ut”, II, 11, 8 modo solito omisum est „ne”: „cave delinquas” (delinques O). Notandum est nonnumquam ipsam constructionem, etiam cum coniunctione, linguae classicae esse alienam. I, 15, 7: ex eo perrexit (prorexit C), de vetusto more colatur. I, 21, 1 sq. (?): dominantur (nominentur C) in auro, ... iurantes. I, 27, 11: putas, post funera non sis (cf. I, 21, 5: si putas, ut isti te salvent). I, 28, 13: volo sis cautus. II, 6, 1: fideles admoneo, fratres de odio (C; ne odia Dom b.) tollant. II, 10, 6, sq.: adultos hortor, in aula recurrant nascenturque.... (nascunturque C). II, 23, 17: neque enim dico vel intimo neci te mittas(?). II, 34, 1, sq.: congruit... laetentur et illi. II, 35, 12: facitis astent. A. 14: hortor... recedant. 168: fecit loquerentur. 407: vocetur, iusserat. 658: fuit rogatus, subveniret. 875, sq.: praecipunt... tura ponenda et, ne quis lateat, omnes coronati procedant. 913: necesse est... adorent.

Haec constructio apud Plautum iam occurrit: „iube in urbem veniat”; „vin commutemus?”. In ea lingua vulgaris servasse videtur parataxin illam linguae antiquissimae quae hypotaxin nondum cognoverat. (cf. Lindsay, V, 28).

Coniunctivus loco indicativi legitur nonnumquam post „dum”: I, 11, 19, sq.: dum mitteret discum... non potuit retinere. I, 27, 20: fragilis dum moreris. A. 220: dum nollent. 262: dum... vindicaret.

Semel post „quamquam”: A. 882: quamquam sit martyribus aptum.

Coniunctivus praesentis pro indicativo futuro ponitur: A. 72: sic erit ut perna...: putrescat. 326: si sumpserit ille, in aeternum vivat.

Plusquamperfectum iussivum quod in antiqua latinitate deest (Schmalz, p. 480) legitur: A. 388: canentibus rostra clusissent. 740: fecissentque bonum; fortasse etiam I, 6, 14: si tonat ipse, lex ab ipso lata fuisset.

Löfstedt (p. 116, sqq.) de usu vulgari coniunctionum „quod”, „quia”, „quoniam” loco accusativi cum infinitivo fusius disputat. Quod ad verbi modos attinet qui huic usui sint proprii, haec statuit: post verba dicendi semper ponitur coniunctivus; ceteroquin indicativus nisi specialis ratio coniunctivum requirat. De Commodiano ibi sermo non fit; attamen etiam auctori nostro accommodata esse lex ista videtur.

Praemitto versus illos in quibus coniunctio „quod” refertur ad pronomen aliquod vel substantivum; in his post vocabula dicendi semper legitur coniunctivus: II, 29, 5: dictum, quod (quid **C**) veritas odia tollat. A. 239, sq.: prophetarum dicta..., quod veniret. 397: quae dixerunt vates..., quod non intellegerent. Ceteroquin indicativus: A. 141, sq.: hoc... credere... quod veniet. 535, sq.: haec nova sunt... profecta, quod... credi<di>mus. 543, sq.: nec illud respiciunt... quod (quid **M**)... cruciarunt. Ergo etiam A. 528 si quid est inserendum malo cum Dombarto legere „sic” quam cum Meyero „erat”: „dictis, quod crucifixus <sit>”.

Paulo intricatior res est in iis constructionibus, vere vulgaribus, in quibus coniunctiones nostrae ipsi verbo iunguntur. „Quia” hoc modo semel tantum occurrit: A. 551: „et (sc. praedixerat) quia de tumulis resurgeret.” Ex quo loco nihil concludi posse videtur; nam coniunctivus imperfecti: „resurgeret” hic simpliciter enuntiat id quod antea futurum erat (cf. supra: de imperfecto, p. 54).

„Quoniam” cum indicativo legitur: I, 17, 10: respicite, quoniam.... cogunt. I, 17, 13: videte quoniam sunt omnia ficta. I, 24, 16: ut credamus ei, quoniam.... aguntur. I, 41, 3: audite, quoniam propheta... praedixit. II, 14, 8: si... putastis, quoniam... morantur. II, 31, 4:

polliceor, quoniam ... A. 31: aspic<it>e, quoniam brevis est nobis credita vita. Coniunctivus legi convenit A. 938: susurrantque..., quoniam sint... decepti. Post „respicite” coniunctivus legitur II, 34, 4: respicite, [forte] quoniam memorentur. Coniunctivum hunc potentialem esse patet ex vocabulo „forte” (cf. Dombarti annotationem). Sed totius versus lectio valde incerta est.

„Quod” cum indicativo legi convenienti ponitur: I, 27, 21: crede, quod Christus vivum te... reddit. A. 56: nec sciunt, quod ab ipso ridentur. Modo insolito indicativum habet: A. 195, sq.: dicere iussit, quod Deus... depretiatur; et fortasse A. 255: erat scriptum, quod avis sua tempora norunt; ubi graecismos a Commodiano admissos esse puto. (quod = ὅτι; cf. de temporibus D. in fine, p. 63) Denique tribus locis contra legem coniunctivum adiunctum habere videtur. Attamen: I, 35, 17 (sufficiet scire quod esset) constructio valde obscura est, quae ceteroquin nullibi apud Commodianum occurrit, ideoque versum corruptum esse censeo; A. 409 (audite, quod ipse nutriretur) coniunctivus imperfecti occurrit de quo supra, p. 61; unus ergo versus A. 434 (videte... quod gentes... fuerint... priores) difficultatem praebet. Etsi per verba: „in Domini... scriptura” induci aliquo modo videtur oratio obliqua, tamen unum hunc versum legi quam posuit Löfstedt contradicere puto.

Consecutio modorum a Commodiano saepe negligitur. Nec mirum est, poetam vulgarem non ea legum severitate obstringi quam classici scriptores linguae suae imposuerant. I, 6, 9, sq.: si illum devorasset... quis pluebat? I, 6, 14(?): si tonat ipse, lex ab ipso lata fuisset. I, 11, 15: si deus erat, occurreret illi. I, 11, 22: si divinus erat, ... praecessisset. I, 13, 5: si deus esset, non furto vivebat. II, 36, 8: si facias ista, extinguis. A. 278: nec pater est dictus, nisi factus filius esset. 505, sq.: si cupiunt..., ipsi se subsannent. 575, sq.: qui si talis erat, ... fortia non fierent. 740: fecissentque bonum, et erant in parte legati (cf. cap. V, de particulis, s.v. -que).

C. De Infinitivo.

Infinitivum Commodianus in deliciis habere videtur, id quod ex iis quae sequuntur patebit.

I. Coniungitur infinitivus multis verbis quibuscum ab auctoribus classicis perraro vel omnino numquam ponitur:

A. Verbum principale et infinitivus idem subiectum habent.

A. 89: adgredere.... perennia nosse. 165: adgressi sunt... fabricare. II, 22, 8: deprimere cave. I, 22, 13(?): curo disputari (C) (cf. p. 71, de generibus verbi). A. 755: non durant.... talia ferre. II, 1, 35: gaudet.... videre. A. 601: vincere gaudet. A. 19: laetentur.... vivere. 964: excipere.... laetatur. I, 6, 22: unde bene meruit... ascendere? II, 33, 10: merearis ire. I, 34, 4: minuiturque ferox esse. I, 25, 13: ora tu credere. A. 526: perseverant fingere. II, 18, 20: promeruit... levare. A. 17: nil sibi proponunt cognoscere. I, 7, 19: sine freno vivere quaerit. I, 16, 6; 17, 2; 7; 23, 4; 25, 3; 27, 5; 29, 2(?); 29, 14; II, 15, 7; 17, 3; 20, 17; 21, 15; 23, 5; 15; 33, 1; 36, 6; 37, 1; A. 525; 607; 689. Omnibus his locis „quaerere” vicem gerere videtur verbi „velle”. cf. Marx, p. 438. (Accusativum c. inf. adiunctum sibi habet: II, 15, 11 et 19, 7). I, 34, 1: respuit iugum ferre. II, 10, 11: scire cavere. A. 338: sciens omnia ferre. II, 18, 13 sq.: marito probata sufficiat esse (sufficere h.l. = satis habere); A. 9, sq.: nec sufficit vox mea tantum redere.¹⁾ A. 880: quem describere vincor.

Frequenter verbis movendi adiungitur infinitivus ad finem indicandum, id quod poetis tam ante- quam post-classicis proprium est (cf. Schmalz, p. 420, sq.): II, 33, 9: ut coeat populus... videre. A. 911: ibunt... resistere. A. 965: exurgunt esse parati. A. 482: insequitur... ostendere. II, 9, 15: occurrit tradere sese. II, 1, 21: properant compleri. II, 17, 8: surrexerunt ludere. I, 41, 8: veniet signare. II, 35, 3: venisti fundere preces. A. 634: veniet se ostendere. A. 961: veniet implere promissa.

¹⁾ „Sufficere” alibi verbum impersonale est, cum infinitivo coniunctum: I, 35, 17: sufficet scire. A. 711: suffecerat illis... fecisse.

B. Subiecta diversa sunt:

I, 25, 21: vos adhortor... credere. A. 745: nos... admonent cognoscere. II, 32, 3: lex... ait... dolere (dolore **C**). II, 8, 10: commoneo vulneratos cautius ire. II, 17, 1: cum Dominus dicat, in gemitum edere panem. A. 500: excaecavit illos malitia sua saevire. II, 29, 1: me... exposcit tempus vobis dicere. A. 849: incenduntque... senatum consurgere. A. 527: infatuant stultos... evanescere. A. 677: infatuant profanos balneis ire. A. 682: locu<tu>s iterum, ab idolis mundos haberi. II, 26, 1: lectores moneo... cognoscere. A. 175, sq.: persuasitque... amare, vivere. II, 8, 12, sq.: petere summo de Rege, subvenire tibi. I, 2, 9, sq.: ista praecepit, ... sibi... deservire, I, 35, 22: proferre praecepit. II, 1, 5; 19, 2; 37, 5; A. 660; 681; 685; A. 204: abscisos... praemonet esse. A. 766: provocamur credere. A. 141: credere suadet. A. 301: suademur credere. I, 24, 23: suscitatur... clamare.

II. Post ea verba quae in sermone classico cum accusativo cum infinitivo poni solent, eisque similia, *Commodianus* saepe accusativum omittit.

A. Verbum principale et infinitivus idem subiectum habent.

A. 486: adfirmat fillium Altissimi esse. I, 25, 15 sq.: credere... resurgere posse<et>vivere. I, 4, 6: deum esse dicebat; I, 40, 6; II, 33, 2; erras¹⁾... in morte placere. A. 485: exprobrat... nihil nostra lege teneri (tenere **M**). II, 7, 18: intellege martyrem esse. I, 24, 1: putans (putavi **O**)... cavere. I, 26, 32; II, 14, 13; 16, 24: A. 541; 769; I, 28, 9: speras Deum inridere (cf. Verg. Aen. IV, 337, sq.: abscondere.... speravi) I, 29, 3; A. 320; 785.

Huic infinitivo nominativus adiungitur his locis: I, 29, 3: vivere... non spero defunctus. A. 785: sperat... credere canus (canos **M**).

B. Subiecta diversa sunt.

A. 789: addit immortales esse futuros. A. 487: nugaces aestimat esse. I, 6, 21: auditis et legitis natum fuisse... I, 40, 7: crediderit... perisse. A. 498:

¹⁾ *Errare* = *falso putare*. cf. A. 55: erratur, ordinasse talia summum. A. 773: errant... talia passum.

fecisse talia culpat. A. 686(?): decipiunt gentes puros esse lavacris. I, 14, 7: post mortem vivere dicit. I, 21, 8; A. 687, sq.: docere deberent servire... placere. A. 140: dat... exemplum... surgere posse. A. 477: infamant... esse demissum. II, 17, 5: vivere iussit. II, 20, 14; A. 659; I, 10, 3: patet esse deum. A. 697: Deo non placuit participes... esse. A. 245, sq.: praedictum fuerat illis... perdere terram. A. 763: promittit vivere. A. 393: de ipsis pronuntiant perdere terram. A. 832: quasi deum esse putabunt. A. 803(?): quisque tribus credit et sentit unum adesse.

Accusativi vicem praestat sententia relativa in his locis: I, 16, 1: dicitis esse deos, qui sunt... cruenti. I, 16, 7: qui fabricantur dominos tibi nuncupas esse. I, 22, 11 sq.: mandata praemisit, coelestis fieri qui relinquant aras. A. 227, sq.: canebant, ... venturum... quem sui negarent.

Contra „velle” cum accusativo cum infinitivo construitur hoc loco; A. 318: pati se voluit.

III. Praeterea infinitivus a *Commodiano* diversis atque insolitis modis ponitur. Iungitur enim

vel substantivo: I, 1, 2, sq.(?): respectumque bonum... aeternum fieri. A. 142: veniet tempus defunctorum vivere.

vel adiectivo: A. 118: videri capacem. A. 210: inpu-dica nosse pudicis.

Nonnumquam vicem praestat coniunctionis vel pronominis cum verbo finito sicut etiam in plerisque ver-suum supra sub **I** positorum: I, 9, 8: non insanis, colere (colore **C**) deos pictos...? I, 36, 9: transmutat animos... credere. II, 24, 14: de lucro mercis su<m>is te piare. A. 396: contra suum Dominum rebellant dicere magum (magnum **M**). 662: insanierunt, quasi nequam perdere morti.

Post „dare” infinitivus legitur his locis: I, 34, 20: illud quoque datur scire. II, 31, 6: responsorem... non dedit Deus pauperem esse. A. 448: nec dabis sanctum tuum interitum.... videre cf. Schmalz, p. 421.

„Facere” (= „efficere”) accusativum cum infinitivo adiunctum habet: I, 26, 37: defunctos vivere fecit. A. 122: facit se videri. 625: asinam suam conloqui fecit. 628: leonem... fecit loqui. 630: infantem fecit... proloqui. A. 647, sq.: mutum loqui fecit et surdum audire....

et caecum.... ut videret. Solus infinitivus legitur I, 28, 2: vivere.... faciunt.

„Apparere” cum nominativo cum infinitivo ponitur: I, 14, 1: Silvanus unde deus... apparuit esse?

„Esse” infinitivus abundat: I, 13, 4: furem... depingitis esse. I, 16, 7: dominos tibi nuncupas esse. A. 151: historias tantas Deus esse paravit. A. 189: duos... populos distinxerat esse (M) Rebecca. A. 263: in quorum stadia gentiles esse praefecit.

Denique hos infinitivos memorare velim: I, 28, 7 sq.: aut ferro parantur supplicia meritis aut longo carcere flere. I, 34, 4: minuiturque ferox esse. II, 31, 10; nihil melius invenisse. A. 34: hoc est beluarum adesse. 303: haec speranda nobis spes est sempiterno frunisci. 365: tradiderat semet ipsum dici prophetis.

D. De Gerundio.

In posteriore latinitate saepe ablativus gerundii vicem praestat participii praesentis (cf. Löfstedt, p. 159, sq.). Cuius rei Commodiani carmina multa exempla praebent. I, 1, 4 sq.: erravi... fana prosequendo. I, 1, 6: abstuli me tandem inde legendo de lege. I, 15, 5; 24, 1; 29, 1; 41, 4; II, 9, 8; 21, 5; 21, 13(?); 22, 15; 23, 13; 18; 29, 7(?); 36, 2; 37, 2 (adsidue pascendo recte fecisti O; patet autem aliquid excidisse); 39, 11; 19(?); A. 8; 307; 509; 567; 581; 594; 675; 710; 790.

Modo autem liberiore gerundii ablativus positus est his locis: II, 19, 19: tu licet sis casta, non te purgat sinistra sequendo (cf. Dombart ad h.l.); A. 178: quo nulla venia liberat, se dicendo seductos. 186: ut faceret populum ad se transeundo dilectum. 970: qui ducatum eis pacificum praestet eundo.

E. De Gerundivo.

Sermo popularis tam antiquus quam postclassicus nonnumquam gerundivum adhibet pro participio futuro activo. cf. Marx, p. 444; Koffman, p. 127, sq. Commodianus haec habet: II, 1, 46: cruciabat sibi

credendos. II, 35, 15: in prece fienda (cf. Diomedes p. 251 K).

A. 285 („invisibilem esse videndum”) gerundivum cum verbo „esse” positum est pro infinitivo futuro passivo. cf. Rönisch, *Itala und Vulgata*, p. 433, sq.

III. DE GENERIBUS VERBI.

Commodianus passivo impersonali frequenter utitur; nullibi autem illud cum accusativo obiecti ponitur, id quod in lingua vulgari nonnumquam occurrere docet Löfstedt, p. 291, sqq., e.g. *Peregr. Silv.* 25, 3: fit orationem. Cf. Lindsay V, 1.

Activum nonnumquam legitur loco passivi vel reflexivi (cf. Lindsay, V, 4). I, 16, 10: delumbant. I, 19, 11: rotans. I, 30, 9: extinxit (cf. Löfstedt, *Beiträge*, p. 91). II, 1, 31: producit. II, 1, 45: refrigerent. II, 2, 13: in fulmine cogunt venti (cf. *Lucr.* VI, 277, sqq.). II, 4, 6: convertit (Dom b.: convertit<ur>). II, 9, 10(?): conde (Dom b.: <te> conde). II, 29, 11: agit. II, 30, 14(?): satagit. II, 39, 21: demergunt (cf. *Min. Fel.*, 34, 11: sol demergit. Loco vocabuli „trahunt” in hoc versu Dom bart iure posuisse videtur „tradunt<ur>”, quod melius convenit et metro et locis similibus; cf. Dom b. ad h.l.).

Nonnulla verba deponentia sensum passivum habent: II, 1, 28: tutantur. II, 32, 5: oblita. A. 292: tuentur.

Aliquoties Commodianus verbi formam passivam pro activa adhibet, id quod saepius in sermone vulgari occurrit teste Löfstedt (p. 215, sq.). I, 22, 13: disputari (C). I, 22, 14: oror (C). A. 154: invidetur homini. A. 685: caveri.

Contra, verba activa pro deponentibus praebet: I, 1, 7: testifico. I, 15, 2: furare. I, 33, 1: vagare (vacare C).

CAPUT V.

De Particulis.

A. Verbis passivis a Commodiano nonnumquam adiungitur praepositio „a” si non agitur de personis. I, 35, 5 (?): exsul factus a verbo. II, 2, 14: impius occupetur ab igne. II, 4, 8: vincetur ab igne. II, 17, 8: ab esca refecti. II, 39, 19: ab igne peribunt. A. 691, sq.: puros ab aqua... fieri. Videtur esse constructio „analytica”, quae etiam apparet: I, 24, 2: „nudatus a lege” et II, 1, 9, ubi „ab istis” videtur esse positum loco genetivi partitivi. Cf. infra **de** et **inde**.

II, 3, 20: „ab annis mille” videtur idem valere ac: post annos mille. Item A. 50: „ab illo” = ab illo tempore, postea.¹⁾

I, 19, 11: vertitur a se<se> rotans. Dombart in indice explicat per: ἀφ'ἑαυτοῦ et confert Lucif. Calar. p. 172, 1 H: ad portam... quae a se aperta est eis (Vulgata habet: ultro).

I, 30, 20: expiate (expectate **O**) malum vestrum benefactis a Summo. Cf.: veniam impetrare ab aliquo.

I, 35, 11: lex a ligno data est homini primitivo. Sensus videtur esse: lex *de* ligno (sc. non comedendo; Gen. II, 16, sq.).

Ad. Hanc praepositionem Commodianus nonnumquam pro aliis posuisse videtur; exempla vide in Dombarti indice s.v.

A. 892: „Rex ad Oriente”. Brewer hoc gallice positum putat pro: Rex Orientis (Kommod. v. Gaza, p. 147). *

¹⁾ Pronomina *illud* et *id* saepius apud Commodianum leguntur pro: „illud tempus”. cf. I, 3, 6; 12, 9; 41, 19; II, 1, 43; 21, 14; A. 187; 242.

Adhuc nullibi de tempore praesenti, semel tantum de tempore futuro dictum esse videtur: II, 33, 2: adhuc et in morte placere. Nec hoc exemplum certum est, cum in ceteris locis tempus nullo modo indicet sed significet: „etiam”; qui usus posteriori latinitati est proprius (Schmalz, p. 639). Ceterum et iste sensus vocabuli nostri apud Commodianum debilitatus iam est, ut ex exemplis patebit: I, 13, 4: insuper et... adhuc. Tribus in locis (I, 16, 12; II, 33, 2; A. 486) legitur: „adhuc et”. Denique A. 677 „adhuc” videtur simpliciter positum esse ad transitum faciendum.

Ante saepissime adverbium est.

II, 12, 8, si cum Dombarto interpunctio editionis principis est recipienda, *ante* idem valere videtur atque: ἀντι: ut tuo praeposito cottidie praesto sis ante.

II, 5, 7: „in ante” exemplum praebet praepositionis cum adverbio vulgari modo coniunctae (Löfstedt, p. 269). cf.: Inibi (II, 3, 12); abinde (A. 330; 496).

Aut in sermone vulgari saepe significat: „et”, „-que”. Cf. Lindsay, VIII, 2; Löfstedt, p. 197, sqq. Commodianus exempla nonnulla praebet usus illius, qui ex talibus locutionibus exortus esse videtur, in quibus „aut” et „et” eundem fere sensum habeant (Löfstedt, l.c.).

Classicam significationem particula nostra ibi retinuisse videtur ubi ponitur pro „an”: I, 7, 4: aut Iovis in stella credatur? I, 7, 7; 23, 10; 29, 8; A. 80; 453; 504.

Alibi vero „aut” magis minusve assimilatum est particulae „et”: I, 7, 10: nascentos regere aut totam mundi naturam. I, 17, 7, sq.: Luxurias ineunt, dum.... aut cum... I, 19, 1, sq.: non ignominium est... et... aut...? I, 37, 15, sq.: nimium de illis tota deferre, aut quia concludor... II, 18, 2: auro te circumdas aut serica veste. II, 23, 19: in esca perit avis aut inhaeret improvida visco. II, 35, 9: divitiae faciunt aut pecuniae frontem(?). II, 38, 3.

Quae significatio maxime elucet in his locis: I, 16, 8: aut feminas quoque. A. 520: aut non (= „neque”). A. 557, sq.: si prius non digitum misero, ubi clavi fuerunt

aut ubi percussus de lancea (Io. 20, 25: „et”). A. 583: aut... item.

Cf. infra s.v. *vel*.

De. Praepositio *de* in Commodiani carminibus est frequentissima, nec mirum utpote in sermone vulgari: teste enim Löffstedtio praepositio nostra facta est „die Lieblingspräposition der späteren Latinität”. Löffstedt, p. 103, sqq.; 106, sqq.; Lindsay, VII, 2, s.v.

1) Aliquoties „*de*” legitur pro alia praepositione:
de = *loco*. I, 27, 21: vivum te *de* mortuo reddit. II, 35, 12: *de* domo Dei ceu nundinae facitis astent. A. 118: numine *de* tanto fecit se videri capacem. 863: immortales facti *de* morte. 932: *de* Persida homo immortalē esse se dicit.

de = *a*. II, 8, 12: petere summo *de* Rege.

de = *ex*. I, 2, 8: translatis... *de* terra Aegypti. I, 3, 12: quod essent *de* semine pravo. I, 35, 14(?): lex... *de* ligno processit. I, 41, 7: *de* inferno levatus. II, 15, 6: malitiam... dimittit... *de* corde. II, 20, 1: *de* cloaca levatus. A. 254: caderet *de* suo privato. 291: homo *de* radice Iesse. 620: *de* Aegypto liberavit illos. 642: levat *de* tumulis Lazarum. 716: *de* terra sua proiecit illos. 853: tolle... *de* rebus humanis. 870: pelli... *de* urbe. 1042: veniens *de* caelo.

de = *in* cum accusativo. A. 471: potestatem habeo *de* illa (Cf. v. 472: potestatem *in* illam).

de = *secundum*. I, 23, 5: *de* verbo. I, 40, 4: *de* lege. I, 15, 7: *de* vetusto more. I, 23, 4: *de* more. A. 949: more *de* nostro.

2) Saepius etiam *de* legitur loco casus alicuius sine praepositione, imprimis loco ablativi; demonstrat hoc denuo vim illam analyticam quae sermonem vulgarem magis magisque infecit immutavitque. Ponitur:

loco genitivi: I, 27, 8: oblivitos esse... *de* gesto.

loco dativi: I, 27, 18, sq.: aequari... *de* Dei secreta.

loco ablativi: I, 5, 2: *de* regno privavit. I, 13, 2: *de* istis date priorem (cf. supra, p. 52: *de* comparativo).

saepissime loco ablativi causae vel instrumenti: I, 2, 3: *de* manibus vestris factos. I, 10, 7: vivere... *de*

suo. I, 22, 1(?): hebetari de mundo. I, 32, 3; 35, 2; II, 20, 23; 23, 3; A. 227; 232; 235; 324; 480; 514: de serra secatus; 548; 558; 574; 576; 605; 654; 1052.

Saepe etiam verbo „nasci” adiungitur *de* cum ablativo (cf. supra, p. 49): I, 3, 8; 6, 20; 13, 1; II, 1, 17; 10, 7. Cf. I, 3, 12: quod essent de semine pravo. II, 14, 1: de semine lolii qui stant in ecclesia mixti.

3) Praepositio *de* etiam genetivi partitivi vicem praestare potest: I, 1, 6: legendo de lege (= partem quandam legis). I, 35, 13(?): sume de ligno vitali. I, 41, 4: <de> lege legendo. II, 18, 4: adfectas cuncta de Zabuli pompa. II, 24, 14: de lucro mercis su<m>is te piare. A. 185: uno de multis. 325, sq.(?): de ligno vitali si sumpserit. 333(?): de ligno vitae degustat. 579: cuncta de lege. 706: nullum verbum de lege. 841: de quibus quam multi.

Eodem modo nonnumquam „nihil” cum *de* ponitur: I, 8, 8: nihil de vita. I, 37, 13: nil de praeceptis Dei. II, 4, 8: de mare nil remanet. A. 603: nil sua de causa tractat.

Huic usui similes esse videntur versus hi: II, 22, 12: de labore tuo dona. II, 24, acrost.: qui de malo donant. II, 24, 10: donas tu de lacrimis. II, 31, 14: in gazo... de labore mittere.

Enim in sermone vulgari praeter solitum usum variis modis adhibetur, quorum **Commodianus** exempla praebet haec:

enim est particula affirmans: I, 26, 31; A. 815; ironiam indicat I, 6, 24: immortalis enim habuit a mortalibus arma.

enim est particula copulans: A. 481; 980.

enim = „sed”, „autem”: I, 22, 8; II, 5, 4; A. 820. (cf. infra s. v. *num*).

Et apud **Commodianum** saepe idem valet atque: „etiam”; multis autem locis res dubia est, e.g.: II, 18, 5: ornas et ad speculum cincinnos fronte reflexos. A. 961: cum ipsis et Deus veniet.

Uterque iste locus magis perspicuus esset, si „et” penitus omitteretur, idemque de aliis permultis locis

dici potest. Commodianus igitur „et” particulam sine necessitate adhibuisse saepe videtur, usum fortasse secutus Sacrae Scripturae de qua Forcellini dicit: „*Et* particula in Sacris Litturis frequentissima est et quidem saepe solius elegantiae causa adhibetur.” (s.v., III). Huius rei exempla afferri possunt haec: I, 33, 10, cum sit et resurrectio iustis. II, 11, 7: cuius sunt et omnia nostra. II, 32, 1: licet et. A. 324; 345, sq.; 372; 441; 498; 577; 747; 836; 903; 924; 961. Quibus in locis particulae nostrae omnem sensum abiudicare nolim, sed illa deficiente oratio lucidior esse videtur. Exorta esse videtur e vulgari illa inclinatione ad coniunctionem ac parataxin.

I, 26, 35, sq.; et ille... immortalis erit; nam tu sub tartara planges. Hoc loco *et* ad „nam” pertinere videtur; plura exempla similia vide infra s.v. -*que*. II, 16, 3 fortasse *et* simili modo pertinet ad „sed” particulam: et ego non doceo, sed cogor dicere verum.

Collocatio particulae nostrae apud Commodianum libera ac varia est. Nonnumquam *et* mere copulans secundo loco ponitur, quod in sermone poetico ac vulgari saepius fieri docet Löfstedt (p. 313, sqq.): I, 3, 11: mortales et illi mortuos simulacro ponebant. I, 33, 10: surgas et in regno. I, 37, 8; II, 7, 7; 18, 5(?); A. 372; 488; 552(?); 784(?); 873; 961(?); 1044. — Item quando *et* ponitur pro „etiam” variis locis poni potest; modus usitatus est hic: I, 6, 5: sic et corda recedant. Sed poni potest etiam post vocabulum suum e.g.: I, 10, 6: non moechus et ipse? (= nonne etiam moechus est?). I, 28, 11: grassaris, insanis, detractas nunc et Dei nomen? A. 684: dixit et illis. — vel ante illud sed ita ut alio vocabulo separetur: A. 541: putant et resistere Summo (= etiam Summo).

nec non et (Löfstedt, p. 95, sqq.) legitur: II, 18, 6; 19, 13; 24, 14. Cf. *nec minus et*: II, 1, 31.

Ex. *Ex* videtur esse forma vulgaris, *e* forma urbana (Löfstedt, p. 89, sqq.). Commodianus semper *ex* habet.

In nonnullis locis *ex* videtur ortum esse vi illa analytica quae sermoni vulgari inest; ponitur enim pro

simplici ablativo: I, 7, 2: ex eo quod. I, 18, 14; 19, 4 — vel pro genetivo: I, 37, 12: rei sunt ex ipso delicto.

Commodianus saepius scripsit „ex eo” vel „ex illo” pro: „ex” vel „ab illo tempore (cf. supra s.v. A); notandum autem est in istis locutionibus vim particulae *ex* interdum prorsus esse mutatam ita ut „ex eo” simpliciter positum esse videatur pro: „tunc”, „deinde”. I, 3, 6: rebelles ex illo contra Deum verba misere. I, 41, 19, sq.: ex eo... exclamant. II, 1, 41; A. 187; 242. Cf. ἐκ τούτου.

„ex eo” = „propterea” hoc loco: I, 12, 9: ex eo bis natus Dionysus ille vocatur.

In. Commodianum sicut „de” praepositione, sic etiam hac usum esse ad instrumentum indicandum patet: II, 1, 46: in variis poenis cruciabat. II, 2, 9: in flamma... iudicabit (cf. A. 995: iudicare per ignem). II, 8, 7: in poenis poteris tua damna lenire. II, 8, 11: foedare in pulvere. II, 14, 11; 18, 20; 23, 19; A. 812.

De ablativo durationis adiuncta praepositione *in* vide supra de ablativo, p. 46.

I, 25, 15, sq.: tantum in isto defuncto resurgere posse. Videtur esse Christianismus.

Inde (unde, hinc, istinc). Vocabula haec in lingua vulgari (antiqua et post-classica) saepe ponuntur pro: a, de, ex quo, qua, quibus (Löfstedt, p. 180, sq.; Schmalz, p. 629). Cuius usus Commodianus plurima exempla praebeat: I, 35, 11, sq.: lex a ligno data est... mors unde provenit. I, 36, 1, sq.: de duplici ligno dixi, mors unde processit, et iterum inde procedere vitam. I, 37, 7: <t>alis adis, unde nihil discere possis. A. 322; 824; 982.

Ac saepe ipsa constructio cum praepositione (pro qua *inde* ponitur) notabilis est: a) multis enim locis indicat instrumentum vel causam (cf. supra **de** sub 2): I, 6, 22: unde bene meruit...? I, 14, 2: inde forte placet. I, 24, 14: inde peribis. I, 32, 2; II, 17, 10; 22, 6; 14; 23, 1; 30, 8; 31, 11; 35, 10; A. 601; 691. Hinc etiam II, 24, 15 legere velim: te ipsum inlidis, non alium <inde>, inique;

huic usui proxime accedit I, 25, 7: te poenitet inde.

b) Aliis locis ponitur loco genetivi partitivi (cf. supra **de** sub 3): I, 24, 4: istinc remanere... respicite. I, 35, 15: gustat, unde licet illi. II, 24, 2; 8; 30, 5. Cf. etiam A. 330: sumat abinde.

c) Nonnumquam particulae nostrae idem valent ac deinde, tunc (cf. supra **ex**): I, 24, 13 (?): exis inde foris. I, 36, 11: ... prima, et inde secunda... I, 37, 8; II, 2, 18; 4, 11; 36, 4; A. 163; 842; 892; 898; 899; 927 (?); 1025; item *proinde* aliquoties pro „deinde” ponitur; cf. Dombarti indicem s.v.

Iterum. Particula haec plerumque posita esse videtur pro: *ab*, i.e. „vicissim”, „ab alia parte”: I, 24, 13: exis inde foris (i.e. e synagoga, v. 11.), iterum tu fana requiris. I, 36, 2 (cf. supra s.v. **inde**); A. 654; 695.

Etiam his locis: I, 12, 6 et 14, 1 graeci istius vocabuli vicem praestare videtur: I, 12, 6: percepit hoc Semele iterum; I, 14, 1: Silvanus... iterum. Ibi enim *iterum* ad nomina propria pertinere eaque aliis personis antea nominatis opponere videtur.

E sermone biblico fluxisse videtur: A. 325: Sed iterum dixit Dominus. ib. 447: et iterum dicit. ib. 682: et locu<tu>s iterum. Cf. A. 684: nam dixit et illis.

Denique *iterum* vim habere videtur vocis „deinde”: A. 891: Exurget iterum... (rex ad oriente<m>). 1019, sq.: pars... servatur... ut genus ipsorum iterum se in ultimo plangat.

Magis in quibusdam locis iam non multum differt a franco-gallico „mais” (cf. Schmalz, p. 501, Anm.), e.g.: II, 7, 11, sq.: graviter peccare nolite,... magis caritatem habete. II, 12, 15, sq.: tibi... parcere noli, impiger esto magis. II, 35, 6: ut pateant aures, et tu magis obstruis illas. Magni in hac re momenti videtur esse copulatio haec: *sed magis* (A. 200; 440; 865), cuiusmodi pleonasmus apud Commodianum sunt frequentes; cf. „nec non et”.

Modo. Excepto hoc versu: I, 23, 13 (modo... modo...) *modo* apud Commodianum significat: „nunc”, sicut saepe in latinitate praesertim posteriore (cf. Löfstedt,

p. 240), e.g.: I, 3, 14: modo vagi subvertunt corpora multa; I, 4, 8 etc. (vide Dombarti indicem, s.v.).

Mox nonnumquam idem valet ac: „mox ut” (cf. Wölfflin, Archiv, IX, 517): I, 24, 19: mox moreris, duceris in loco maligno. I, 29, 16: mox animam reddis, duceris quo te paenitet esse. A. 979, sq. (?): mox autem properant... civitati..., expavescet enim... tyrannus.

Nam in posteriore latinitate saepius ponitur pro *δέ* mere copulativo vel etiam pro: „autem”, „sed”. Cf. Löfstedt, p. 34, sq.; Schmalz, p. 504.

Primum (*nam* = *δέ*) apud Commodianum occurrit his locis: A. 351; 617; 643; 684.

Nam pro: „autem”, „sed” legitur: I, 18, 18, sq.: gestabatur... tale sigillum: nam et ipse silet (de hac lectione „nam” cf. Martin, Studien und Beiträge, p. 96). I, 26, 35, sq.: ille... immortalis erit; nam tu sub tartara planges. I, 30, 12; II, 5, 9; 14, 7; 17, 16; A. 131; 256; 430; 612; 668; 708; 747; 819; 898; 958; 1018. Eodem sensu „enim” legitur: II, 5, 4.

Huius rei causa dicitur esse sensus adversativi et causalis confusio (cf. Löfstedt, l.c.). Contrario enim modo „tamen” et „sed” saepe pro „nam” adhibentur. Quidquid id est, magna vis in his rebus ascribenda esse videtur *tono* qui dicitur. Exempli gratia si in versu I, 26, 35 (cf. supra) vocabulum „ille” maiore cum vi pronuntiatur, „nam” in versu sequenti sensum suum causalem seu explicativum retinere videtur: ratio enim datur, cur in praecedentibus „illum immortalem fore” tanta cum emphasi sit dictum. Iamvero tales locutiones ad vim adversativam *nam* particulae addendam multum valuisse nemo non videt.¹⁾

Nec in sermone vulgari omnis aetatis interdum ponitur pro „non” (cf. Löfstedt, p. 88; Lindsay, VIII, 2; 8). Cuius rei Commodianus exempla praebere mihi

1) De magno toni momento memorabilia quaedam profert P. C. de Brouwer in dissertatione sua: de Romanorum indole e litteris cognoscenda, diss. Ultraiectina, 1911, p. 30, sqq.

videtur his locis: A. 27: nec enim vitupero. 158; 279; 363; 608; 700.

Nec pro „ne.... quidem” positum esse videtur: I, 40, 5: ut nec sacrificia faceret<is> illi praecepta. II, 2, 15; A. 99; 726; 741; 918. Cf. Löfstedt, p. 88, sq.

Non pro „ne” legitur II, 31, 13: non pudeat. Cf. infra *ut non* s.v. **ut**.

Nonnumquam ponitur pro „nonne”, cuius rei Dombartus in indice 3 exempla praebet: I, 14, 6; II, 32, 7; 33, 10; quibus addendi videntur loci hi: I, 10, 4; 6(bis); 7(?); II, 1, 19; A. 251.

Nisi apud Commodianum nonnumquam modo vulgari eandem vim habet ac: „sed tantum”. Cf. Lindsay, VIII, 2; exempla sunt: I, 37, 13: nil de praeceptis Dei nisi mirabilia narrant. A. 608: nec Deus est illis aliquid nisi saecula vita. 802: nec erit anxietas ulla nisi gaudia semper. (Cf. Cicero, pro Rosc. Am., 35, 99: nescio, nisi hoc video).

Eundem sensum habet *nisi quod*: A. 100. Cf. A. 688: servire non aliis, nisi tantum Summo placere.

Post comparativum *nisi* pro „quam” poni potest (cf. supra de comparativo p. 52). Praeter A. 15 huc referendus esse videtur versus hic: A. 247: non ante... nisi. *nisi* pro „si non” legitur II, 31, 1.

Per (Cf. Schmalz, p. 405, sq.) aliquoties loco praepositionis „a, ab” verbo passivo coniungitur: I, 18, 16: fincta sunt per vinivores. I, 28, 10: per quem sunt omnia facta. A. 854: per quos et di nostri conculcantur neque coluntur. — Huc afferri etiam potest A. 423: praedictum hoc fuerat fieri per prophetam Amos; ibi autem subintellegi potest: „a Deo”, ita ut propheta revera sit instrumentum, non vero agens. Idem valet de his locis: A. 665; 673. Cf. 192, sq.: Moyse, per quem dedit illis legem.

Modo inusitato *per* legimus: II, 1, 5: per legem vivere (= secundum legem; cf. Schmalz, p. 406). II, 1, 3: per novem tribuum<cum> agant. II, 3, 16: per duodecim milia stadia lata, longa, sic alta. A. 450: ut

Dominum dicam passum per miseriam (misericordia **M**) summum.

Plus loco „magis” legitur A. 5: plus eram quam palia levior; A. 597: plus dolet. Cf. Schmalz, p. 615.

Postquam videtur idem valere ac „postea” h.l.: A. 779: nemo potest ullum excusamen dicere postquam. Cf. W. Meyer, Anfang und Ursprung, p. 416.

Pro in posteriore latinitate sensum habere potest causalem; cf. Schmalz, p. 410; Löfstedt, p. 156. Quod apud Commodianum occurrit his locis: I, 32, 10(?): pro eo timebis. II, 12, 13: pro(?) victoria laetus. A. 301, sq.: non.... pro tempore clauso, sed propter futurum tempus.

Notandi etiam sunt versus hi: II, 16, 3: pro le<vi> videtur A. 1015: quos ante pro magno colebant (cf. Dombarti indicem, s.v.) nec non: I, 37, 8; II, 3, 18, ubi legitur: „pro foribus” quod idem valere videtur ac: „foras” vel „foris”.

Quam. *Quam multi* loco „permulti” legitur: A. 841; 893.

-que particula, quamquam sermoni vulgari non convenit (Löfstedt, p. 87), saepissime apud Commodianum occurrit, modisque valde inusitatis; nec ubique eius sensum clare me perspexisse libenter fateor.

Saepe post *-que* in sequentibus *et* positum est, ita ut duae istae particulae altera ad alteram pertinere videantur. Sed *-que* — *et* minorem vim habet quam: *et* — *et*. I, 17, 5: maiestatemque canunt et se sub figura fatigant. I, 39, 8, sq.: ad Kain intendite, primum terraeque cultorem, et Abel pastorem. II, 8, 6; A. 740: fecissentque bonum, et erant in parte legati. 910; 977; 984; 996: devitatque pios et cadet super impios ignis.

Eodem modo *-que* — *autem* positum esse videtur I, 26, 38, sq.: innocuisque bonis ut reddat praemia

digna, vesanis autem... Etiam I, 24, 18 Martin legere vult: nam illique prodest post funera, recte qui vixit; tu tamen...

Sed etiam si nulla talis particula in sequentibus legitur, nonnumquam *-que* in praecedentibus coniunctionem cum sequentibus efficere videtur: II, 1, 5, sqq.: praecepitque Christus per legem vivere priscos. Vivamus nunc omnes... lex ut ipsa docet. A. 11, sq.: adgressusque fui tradito in codice legis, quid ibi rescirem; statim mihi lampada fulsit. 884 (?): scrutanturque diu, execratos victima(m) ducunt.

I, 4, 1: Saturnusque senex. — Fortasse *-que* hunc verum praecedentibus adiungit.

A. 154: perit ipse priorque (= et quidem prior?).

I, 35, 4: morimur itemque per illum. A. 324: morimur sic et omnis itemque.

A. 419: Et in vestimentis meis, dixit, sortemque miserunt. Fortasse sensus est: et dixit: „et in vestimentis meis sortem miserunt”. Cf. Psalm. 21, 19. Löfstedt (Spätlat. Studien, p. 28, sq.) „et... que” hoc loco merum pleonasmum esse putat, quod saepius occurrit in posteriore latinitate, numquam vero apud Commodianum.

A. 461: ecce canit alius repetens iterumque propheta.

A. 950: exspectant quoniam resurrectionemque (M) futuram.

A. 978: hymnos pariterque decantant.

Collocatio particulae nostrae valde libera ac varia est, e.g. A. 709: semper homicidae semper manibusque cruentis. 733, sq.: mansuetis, humilibus, obsequio plenis alumnis dividunturque bona. (= obsequioque plenis? vel *-que* ista cum sequentibus coniungit?). 899, sq.: hinc lues, hinc bella, hinc fames, hinc nuntia dura miscenturque simul.

Quod. De coniunctione *quod* loco accusativi cum infinitivo adhibita vide supra, p. 65, sq.; de locutione: *nisi quod* vide supra sub *nisi*.

Quod sensu temporali (Löfstedt, p. 56, sq.) positum esse videtur A. 658: quod fuit rogatus... (tunc iussit...).

Sensum autem conditionalem (Löfstedt, Beiträge p. 15, sq.) habet: I, 7, 2: (fallit vos imperitia vestra) ex eo quod forte Iovem experitis orandum.

Idem Löfstedt (Spätlat. Studien, p. 12, sq.) *quod* vim localem (= ubi) habere putat in his locis: A. 566: in latere, fuerat quod (M) lancea fixa. A. 587, sq.: (quid iuvat)... insanumque forum cognoscere iure peritum, quod iura vacillant. — Res autem incerta mihi videtur.

A. 183: „quod... ne” videtur esse dictum pro simplici „ne”; vel: „ne autem”. Cf. „quodsi”.

Denique A. 517, sq. modo memorabili legitur: omnes isti vates alia sunt morte perempti, quod Dominus ligno pependit, voce Moysi.

Quoque in posteriore latinitate saepe pro simplici „-que” ponitur (Löfstedt, p. 137, sq.). Cuius rei exempla Commodianus haec habet: I, 15, 3: rustica mens hominum, indocilis quoque. II, 9, 12: undique te redde tutum, tuos quoque. A. 975: expugnant gentes, civitates quoque deponunt.

Quousque = „donec” hoc loco: A. 241: quousque veniret Dominus, prophetae canebant.

Sed emphasin indicat II, 30, 15: inspicite tales, sed certe debilitatos (Löfstedt, p. 179, sq.).

Seu positum est pro „et”: II, 18, 8: seu crines tingis (Löfstedt, p. 198).

Si in sermone vulgari saepe ponitur in quaestionibus indirectis. Cf. Löfstedt, p. 327, sq., ubi alii quoque qui de hac re scripserunt laudantur. Commodianus haec habet: I, 18, 13: dicite nunc ipsi, si non sunt numina falsa. I, 37, 10: dicant illi tibi, si iussum est deos adorare. A. 491: si sermones illius sunt veri, probemus. Cf. II, 20, 9: in talem pendit ecclesia tota, si vincat.

si = „etiamsi”: I, 27, 13: mors autem in vacuum non est, si corde retractas. A. 70: si decet hoc rudibus, non

convenit aevo maturis. 592: sic fuerit sapiens, si ceterum vituperatur.

si non = „nisi”: A. 557: si prius non digitum misero... (non ego credo). Cf. supra s.v. *nisi*.

Sic. De adverbio *sic* verbo „esse” coniuncto cf. supra, p. 51, sq.

Sic apud *Commodianum* eundem sensum habere potest atque: „ideo”, „ergo”, „tunc” („in illo casu”): I, 38, 2: vinci vos non vultis: sic exheredes eritis. II, 32, 12: nudum vesti: sic vinces. II, 32, 6: si martyres feceris, filios sic voce deflebis. II, 34, 8: sic merito surgunt blasphemia saepe de vobis. II, 38, 6: (si...), in totum ne facias sic orationem. A. 394: (si...), sic erint et falsa de illo. 545: sic Deo fecerunt, quod erant consueti. 592: sic fuerit sapiens (si *M*). — Cum „ideo” et „ergo” pleonastice coniungitur: I, 38, 7: sic ideo. I, 39, 11: sic ergo.

Nonnullis locis *sic* ad sensum temporalem, quem in sermone vulgari saepius habet (Löfstedt, p. 231) accedere videtur: A. 661: nec sic potuerunt Dominum cognoscere. 865: territi nec sic sunt; — praesertim: A. 660: quod prius gustavit et sic ministrari praecepit. 858: immolat hos primum et sic ad ecclesias exit.

A. 29 et 324 *sic et* legitur pro simplici „et”. Item *sic* pro „et” positum esse videtur: II, 3, 16: per duodecim milia stadia lata, longa, sic alta.

Denique commemorandi sunt versus hi: I, 4, 6: sic deum esse dicebat. II, 25, 8: vulnera non parent, et sic sine caede ruistis. Ubi *sic* pro *αὐτως* positum esse docet Dombart.

Tamen. Teste Löfstedtio (p. 27, sqq.) *tamen* in posteriore latinitate, — praeter sensum adversativum, classicum — potest habere: 1) sensum „restrictivum”; 2) sensum adversativum valde debilitatum, ita ut idem sit atque „autem”, *δέ*; 3) sensum causalem.

Jamvero apud *Commodianum* sensus causalis exemplum nullum inveni, sensus „restrictivi” unum tantum: I, 32, 9, sq.: et locus et tempus et persona tibi donatur, nunc si tamen credis. Saepissime autem apud

Commodianum tamen idem valet atque „autem”: I, 11, 13; 22, 11; 25, 21; 37, 14; 39, 3; II, 4, 5; 8, 7: et tamen in poenis poteris tua damna lenire (fortasse = eodem autem modo in poenis i.e. per poenas poteris e.q.s. Sed cf. infra). II, 32, 10. A. 97; 462; 510: et tamen (= *ὅτε xxi*); 664; 701; 817; 922; 927; 931; 936.

Reliqui sunt duo versus hi: I, 26, 23: et tamen inviti reli<n>quimus omnia mundo. I, 34, 3: et tamen invita domatur utilis equa. — Utroque loco post *tamen* legitur vocabulum „invitus”; fortasse ista coniungenda sunt ita ut sensus sit: „quamvis inviti (-a), tamen...” Atque eodem forsitan modo loco supra dicto II, 8, 7 sensus hic sit: „quamvis in poenis, tamen...”

Totidem nonnumquam idem valet atque „itidem”. Cf. Löfstedt, p. 295, n. 1. Exempla vide in Dombari indice.

Ut. Loco „ne” legitur *ut non* his locis: I, 36, 5: ut sibi non credant. II, 5, 7: cave ut non. Eodem modo loco „ne quid” legitur *ut nihil*: A. 402.

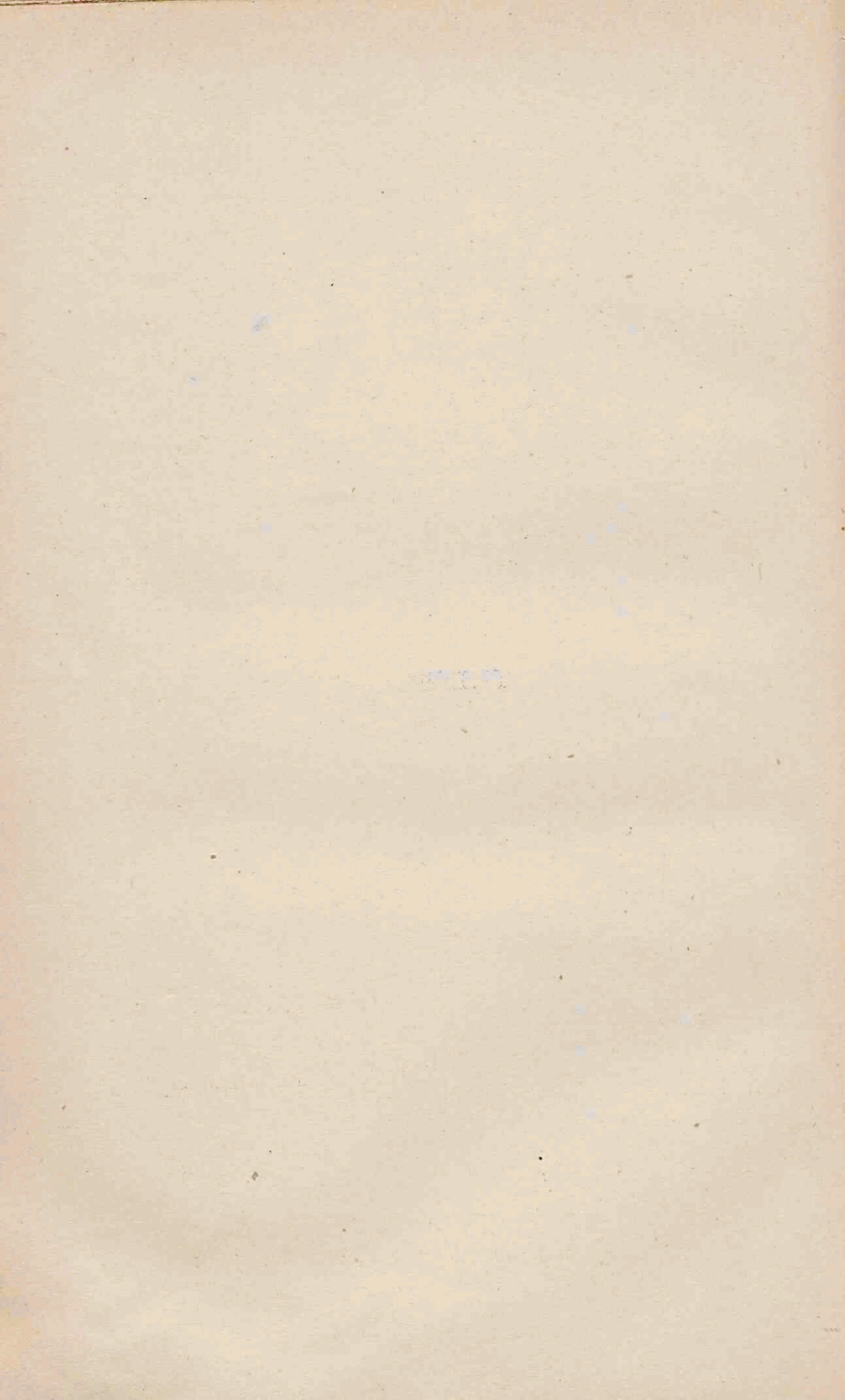
Ut modo insolito iungitur verbo „putare”: I, 21, 5: si putas, ut isti te salvent; — nec non verbo „praedicere”: A. 665, sq.: praedictus, ut vocitaretur.

Notandus est locus hic: II, 17, 1, sq.: cum Dominus dicat, in gemitum edere panem, hic ut quid nunc agis, qui cupis vivere laetus (his C). Lectio incerta esse mihi quidem videtur.

Vel sicut „aut” (cf. s.v.) in posteriore latinitate saepe idem valet quod „et”. Sic legitur: A. 30: ut legant assidue ista vel cetera legis. 90: disce, Deus qui sit vel cuius nomine adsit. 977: auro vel argento. I, 6, 14(?).

vel denique poni potest pro: „saltem”: II, 20, 4: si non ipse pugnāt, vel suggerat illis. II, 30, 7, sq.(?): vel si piget ire ad pauperem... mitte nummos ei.

THESES.

THESES.

I.

Aesch. Pers. 366, sqq.:

τάξαι νεῶν στῖφος μὲν ἐν στοίχοις τρισὶν
ἔκπλους φυλάσσειν καὶ πόρους ἀλιρρόθους,
ἄλλας δὲ κύκλῳ νῆσον Ἀἶαντος πέριξ.

Haec naves (v. 368) totam Salaminem insulam circumvectari usque ad Megaridos oram ibique, sicut alterae, ἔκπλους φυλάσσειν iubentur.

II.

Soph. El. 363:

ἐμοὶ γὰρ ἔστω τοῦμὲ μὴ λυπεῖν μόνον
βόσκημα.

Lege: ἐστ' ὠθυμένη λυπεῖν κ. τ. ἐ.

III.

Vocabulum γαστήρ ortum est e *γραστήρ (= „manducator”).

IV.

Vocabulum αὐχμός et αὐός ducta sunt ab una radice, accedentibus -x- et -s- litteris determinantibus.

V.

Vocabulum ἀγοστός pertinet ad verbum ἀγείρω (ἀγοστός < *ἀγορστος).

VI.

Ov. Met. I, 18, sqq.:

corpore in uno

frigida pugnabant calidis, umentia siccis,
mollia cum duris, sine pondere, habentia pondus.

Virgula a Merkelio posita post voc. *pondere*
(v. 20) delenda est.

VII.

Min. Fel. Oct. XIII, 1: Quamquam si philosophandi libido est, Socraten, sapientiae principem, quisque vestrum tantus est, si potuerit, imitetur.

Voc. *tantus* in *tanta* mutatum ita traiciatur: Quamquam si philosophandi libido tanta est, Socraten ... quisque vestrum, si potuerit, imitetur.

VIII.

Commodianus in carminibus suis componendis nullam omnino quantitatis rationem habuit.

IX.

Commodianus in omnibus versibus suis caesuram penthemimerem observare studuit.

X.

Comm. Instr. II, 21, 9, sqq.:

Multi quidem errant dicentes: Sanguine nostro
Vincimus Iniquum; quem manentem vincere nolunt.
Emendandum est: quem mente v. n.

XI.

Comm. Instr. II, 24, 15:

Te ipsum inlidis, non alium **, inique.
Supplendum est: non alium <inde>, inique.

XII.

Macedones erant gens Thraco-illyrica, quae a regibus suis graecis linguam ac reliquam eruditionem graecam acceperunt.

Sermo igitur macedonicus est: lingua graeca a Thraco-illyricis pronuntiata.

XIII.

Ψυττάλεια insula ea est quae hodie dicitur Lipsokutala.

XIV.

Christiani primis saeculis commune dominium non hoc iure possidebant quod eorum societates essent „collegia tenuiorum.”

XV.

Heraclito abiudicare fragm. 129 (Diels) nulla ratio nos cogit.

XVI.

In vocabula *lingua l-* non est „*l* sabinum”.

XVII.

Cornu e modo quo vocabulis *armaque, armentaque*, similibus poetae romani utuntur accentus rationem eos habuisse iniuria concludit (Sitzungsber. d. Wiener Ak. d. Wiss. 159 [1908], p. 34—68).

XVIII.

In linguis classicis addiscendis ratio habenda est scientiae linguarum comparatae; cuius elementis gymnasiolorum discipuli provectiores instituantur.

XIX.

Nihil impedit quominus in carminibus lingua batava componendis metra classica adhibeantur.

XX.

Litterarum classicarum interpretationes ad verbum fiant, quoad licet per eius in quam vertuntur linguae rationem propriam.

A